

BOGUSŁAW DYBAŚ*

 <https://orcid.org/0000-0003-1216-3061>

MARIAN BISKUP I „ZAPISKI HISTORYCZNE”
WOKÓŁ POCZĄTKÓW UMIĘDZYNARODOWIENIA CZASOPISMA

Abstract

Marian Biskup and “Zapiski Historyczne”.
Around the Origins of Internationalising the Journal

“Zapiski Historyczne” is one of the most important historical journals in Poland, and its distinguishing feature is the focus on the history of the Baltic Region, as well as an insight into the achievements of international historiography with respect to this area. The internationalisation of the journal through the publication of articles by foreign authors is associated with the period when Marian Biskup (1922–2012) was the journal’s editor-in-chief (1958 to 2003). The first articles by foreign authors were published in 1962–1963, and in 1968 “Zapiski Historyczne” became officially a journal of international acclaim. This phenomenon has been present in the existing literature on the subject, notably in articles published in connection with successive anniversaries of the journal. On the one hand, the article presents a compilation of articles by foreign authors during M. Biskup’s tenure in the journal, complete with the analysis of these articles in each period, and on the other hand, based on the scientific enquiries in archival materials (written by M. Biskup, the files of Toruń Society of Arts and Sciences), an attempt was made to capture the main aspects of the internationalisation of the journal: the extent to which it was a conscious and consistently implemented concept, the mechanisms of obtaining texts (based on M. Biskup’s international contacts), as well as editorial, organizational and communication problems that were encountered in the translation and processing of texts by foreign authors.

Keywords: historical journals, “Zapiski Historyczne”, Marian Biskup, the Baltic Sea, Pomerania, Baltic countries, Scandinavia

* Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu;
Instytut Historii, Polska Akademia Nauk
 dybas@umk.pl

Nadesłany 5.10.2022; Nadesłany po poprawkach 1.11.2022; Zaakceptowany 2.11.2022

W dniu 19 XII 2022 r. przypada setna rocznica urodzin Mariana Biskupa (1922–2012), jednej z najbardziej znaczących postaci polskiej historiografii drugiej połowy XX i początków XXI w., zwłaszcza polskiej mediewistyki dotyczącej dziejów północnej Polski, zakonu krzyżackiego oraz regionu Morza Bałtyckiego¹. Marian Biskup był nie tylko wybitnym i niezwykle płodnym uczonym (bibliografia jego prac za lata 1949–2010 obejmuje łącznie 832 pozycje²), bardzo aktywnym i skutecznym „organizatorem nauki”, głównie w północnej Polsce i Toruniu (jako wieloletni sekretarz generalny, a następnie prezes tamtejszego Towarzystwa Naukowego), lecz także w latach 1973–1978 sprawował funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa Historycznego. W jego działalności z pewnością szczególną rolę odegrała funkcja redaktora „Zapisek Historycznych”. Sprawował ją przez niemal pół wieku – w latach 1958–2003. W tym czasie uczynił z „Zapisek” jedno z najważniejszych polskich czasopism historycznych i walnie przyczynił się do tego, że z regionalnego periodyku, założonego jako organ TNT w 1908 r., przekształciły się one w ważne czasopismo o zasięgu międzynarodowym. W epoce, w której tak ważną rolę odgrywa umiędzynarodowianie czasopism naukowych (w tym historycznych) i dążenie do globalnej dystrybucji ich treści, warto przyjrzeć się, jak te procesy antycypowano 50–60 lat temu, w określonych, daleko odmiennych od współczesnych realiach politycznych i kulturowych.

„Zapiski Historyczne”, jak swego czasu (w 1998 r.) z pewnym przekąsem stwierdził Jerzy Serczyk, „lubią pisać o sobie”, wyliczając teksty poświęcone dziejom periodyku³. Teksty te powstawały w związku z kolejnymi jubileuszami istnienia czasopisma (60-, 75- czy 90-lecie) lub ich redaktora naczelnego⁴. Pozwalają śledzić ewolucję periodyku, formułowane w związku z tym koncepcje oraz po części różnorodne uwarunkowania tych procesów. We wspomnianych opracowaniach kwestia „umiędzynarodowienia” czasopisma jest w sposób oczywisty obecna, ale z pewnością warto przyjrzeć się temu procesowi bardziej szczegółowo.

---

¹ Zob. zeszyt czwarty „Zapisek Historycznych” z 2012 r. zawierający przegląd aktywności naukowych M. Biskupa. Przeglądy badań historyka zawierają także liczne nekrologi i wspomnienia, które ukazały się po jego śmierci, zob. ich zestawienie: Adam BIEDRZYCKI, Urszula ZABORSKA, *Bibliografia miasta Torunia za rok 2012 wraz z uzupełnieniami*, Rocznik Toruński, t. 40: 2013, s. 410–411 (nr 495–510).

² Ireneusz CZARCIŃSKI, *Bibliografia publikacji Mariana Biskupa za lata 1949–2010*, *Zapiski Historyczne*, t. 77: 2012, z. 4, s. 7–51.

³ Jerzy SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, *Zapiski Historyczne*, t. 63: 1998, z. 2, s. 9, przyp. gwiazdkowy.

⁴ Szczególne znaczenie ma tekst samego M. Biskupa, który został opublikowany w zeszycie dedykowanym historykowi na 85-lecie urodzin i 60-lecie pracy naukowej: Marian BISKUP, *Toruńskie „Zapiski Historyczne” w latach 1958–2003. Kierunki działań*, *Zapiski Historyczne*, t. 72: 2007, z. 2–3, s. 15–43.

Najbardziej widocznym przejawem (czy ukoronowaniem) ewolucji „Zapisek” od *de facto* biuletynu TNT do czasopisma naukowego poświęconego historii była zmiana nazwy z „Zapisek TNT” na „Zapiski Historyczne” (począwszy od tomu za rok 1956)⁵. W istocie tematyka historyczna dominowała na łamach czasopisma od początku jego istnienia, w 1938 r. dodano „Zapiskom TNT” nawet podtytuł „Kwartalnik poświęcony historii Pomorza”⁶, ale proces ten nasił się wskutek intensywnego rozwoju środowiska naukowego Torunia (w tym zwłaszcza środowiska historycznego) po utworzeniu w 1945 r. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Ewolucja „Zapisek” jako czasopisma historycznego mogła wówczas dokonywać się albo w wariacie czasopisma toruńskiego środowiska historycznego (niezależnie od jego zainteresowań badawczych), albo periodyku poświęconego dziejom konkretnego, ale coraz szerzej rozumianego regionu – od najbliższej okolicy, poprzez Pomorze Nadwiślańskie, tzw. Wielkie Pomorze⁷, po kraje nadbałtyckie z ich zapleczem⁸. Ostateczny wybór tego ostatniego wariantu oznaczał, że – niezależnie od potencjału badań nad problematyką Pomorza i Bałtyku w Toruniu – autorami tekstów w czasopiśmie stali się badacze z różnych polskich ośrodków naukowych, zwłaszcza w północnej Polsce (Poznań, Gdańsk, Szczecin, Olsztyn), ale nie tylko – zaczęto bowiem publikować teksty historyków z Warszawy, Krakowa, Wrocławia czy Lublina. Jedną z naturalnych konsekwencji wejścia w dzieje całej strefy czy regionu Morza Bałtyckiego musiało być zaproszenie do współpracy badaczy zagranicznych. To stało się możliwe dzięki przemianom politycznym dokonującym się w Polsce od połowy lat pięćdziesiątych XX w., zwłaszcza po roku 1956. Przełom ów zbiegł się z objęciem (w 1958 r.) funkcji redaktora przez M. Biskupa, który okazał się przekonany i przede wszystkim skutecznym protagonistą tego kierunku rozwoju czasopisma.

⁵ Idem, *Z perspektywy 60-lecia „Zapisek Historycznych”*, *Zapiski Historyczne*, t. 33: 1968, z. 3, s. 13.

⁶ *Ibid.*, s. 12. Biskup twierdził, że podtytuł nadano na mocy uchwały Zarządu TNT z 20 II 1939 r., z mocą od 5 zeszytu 11 tomu, który wydrukowano już po wojnie. W rzeczywistości podtytuł pojawił się już w 4 zeszycie 11 tomu za rok 1938, por. J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 16.

⁷ W 1947 r. podtytuł „Zapisek TNT” z 1938 r. rozwinięto do wersji: „Kwartalnik poświęcony historii Wielkiego Pomorza”, zob. *ibid.*

⁸ O tym dylemacie, mocno dyskutowanym od końca lat czterdziestych, zob. Jerzy SERCZYK, *Sześćdziesiąt lat pomorskiego czasopisma naukowego. Dzieje „Zapisek Historycznych”*, *Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza*, t. 5: 1969, s. 157. Wedle autora w toruńskim środowisku naukowym budziło to emocje jeszcze w czasach powstania jego artykułu (czyli pod koniec lat sześćdziesiątych). Na temat ewolucji zakresu terytorialnego będącego przedmiotem zainteresowania na łamach czasopisma zob. Sławomir KALEMBKA, *Struktura treści i form publikacji „Zapisek Historycznych”*. *Zmiany w latach 1908–1979*, *Zapiski Historyczne*, t. 47: 1982, z. 3, s. 16–17.

Za przejaw umiędzynarodowienia możemy z pewnością uznać recenzowanie zagranicznej, obcojęzycznej literatury naukowej. Był to dość oczywisty kierunek w przypadku czasopisma, które przechodziło wspomnianą ewolucję i przede wszystkim rozszerzało zakres terytorialny swoich zainteresowań. Tuż po wojnie pierwszy krok w kierunku „Wielkiego Pomorza” musiał oznaczać konieczność skonfrontowania się co najmniej z historiografią niemiecką i obserwowania jej osiągnięć. Recenzje niemieckich prac były zamieszczane już w wydawanych przed wojną tomach „Zapisek TNT”. Sam zamysł rejestrowania pełnego zasobu fachowej literatury dotyczącej obszaru zainteresowań „Zapisek Historycznych” nie ograniczył się tylko do recenzowania, co z pewnością nie mogło dać pełnego obrazu w tym zakresie. Dalszym krokiem było zainicjowanie wydawania bieżącej bibliografii historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego, rozszerzonej następnie o kraje regionu Morza Bałtyckiego⁹.

Najbardziej zaawansowanym przejawem umiędzynarodowienia czasopisma, z perspektywy którego chciałbym je omówić w tym artykule, było pozyskiwanie zagranicznych autorów, którzy w ten sposób czynnie włączali się do polskiego dyskursu historiograficznego. Ten nurt bardzo wyraźnie zaznaczył się w czasie kierowania „Zapiskami Historycznymi” przez M. Biskupa. Obrazuje to zestawienie tekstów autorów zagranicznych w aneksie. We wspomnianym okresie ukazały się: 62 artykuły, 9 tekstów w dziale „Źródła i materiały”, 23 teksty w działach „Dyskusje i polemiki” oraz „Przeglądy badań” (dlaczego te grupy prezentowane są łącznie, wyjaśniam dalej), 26 recenzji, a nawet trzy materiały, które zakwalifikowano jako sprawozdania czy kronikę naukową. Pomijając ten ostatni człon, daje to w sumie 119 tekstów obcych autorów w ciągu 45-letniej kadencji M. Biskupa, czyli średnio niemal trzy teksty rocznie¹⁰.

Oczywiście ta statystyka, poza stwierdzeniem faktu, mówi stosunkowo niewiele o istocie zjawiska, jego strukturze merytorycznej, formalnej i chronologicznej. Publikowane teksty są ponadto ostatecznym efektem, zewnętrzną projekcją. By wyrobić sobie pełen obraz, należało postawić pytanie, jak doszło do tego, że teksty zostały opublikowane, czy było to dziełem przypadku i sprzyja-

---

⁹ Bibliografia ukazywała się najpierw (od 1959 r.) jako fragment jednego z zeszytów (3 lub 4) w danym roku, a od 1999 r. jako odrębny Suplement. O genezie bibliografii zob. J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 26–28; Bogdan WACHOWIAK, *Henryka Baranowskiego „Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz krajów regionu Bałtyku za lata 1959–1994” – jej charakter i znaczenie*, *Zapiski Historyczne*, t. 59: 1994, z. 2–3, s. 7–12. Przygotowaniem bibliografii, obok Henryka Baranowskiego, zajmowali się także Władysław Chojnacki, Urszula Zaborska, a obecnie pracują nad nią Adam Biedrzycki i Wojciech Szramowski.

¹⁰ Dla porównania: w najważniejszym polskim czasopiśmie historycznym, „Kwartalniku Historycznym”, w okresie powojennym ukazało się w sumie 76 tekstów autorów zagranicznych (nie licząc recenzji), zob. *Bibliografia zawartości czasopisma „Kwartalnik Historyczny” za lata 1887–2004*, red. Agnieszka MITURA-KARWOWSKA, Wojciech KRIEGSEISEN, *Kwartalnik Historyczny*, R. 114: 2007, nr 1, s. 13–452, nr 2, s. 7–488.

jących okoliczności, czy też zamierzonym, wyraźnie sformułowanym programem działania; jakie były mechanizmy pozyskiwania tekstów; wreszcie – na jakie problemy praktyczne napotykało ich publikowanie. By spróbować odpowiedzieć na te pytania, należało sięgnąć do archiwaliów. Do dyspozycji były w zasadzie dwa zespoły. Pierwszy z nich to spuścizna M. Biskupa, której część jest przechowywana w Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Archiwum UMK), część zaś w Archiwum Państwowym w Toruniu¹¹. Dla dziejów „Zapisek Historycznych” kwerenda w spuściznie M. Biskupa dała stosunkowo niewielkie efekty. Pokazała natomiast zakres korespondencyjnych kontaktów zagranicznych redaktora, jeśli nie bezpośrednio, to przynajmniej pośrednio ważnych dla redagowania czasopisma w kontekście jego umiędzynarodowienia. Drugi zespół – archiwum Towarzystwa Naukowego w Toruniu – okazał się dużo ważniejszy. W 1969 r. J. Serczyk korzystał z akt TNT dostępnych do roku 1950¹². Obecnie w trakcie opracowania w Archiwum Państwowym w Toruniu są akta TNT od lat pięćdziesiątych do czasów współczesnych, w tym materiały dotyczące wydawania „Zapisek Historycznych”, zwłaszcza szczególnie cenna korespondencja redakcji czasopisma. W tej sytuacji można było skorzystać z tych archiwaliów tylko w pewnym zakresie, ale umożliwiły one uzyskanie obrazu funkcjonowania redakcji oraz kontaktów z autorami zagranicznymi i pozyskiwania ich tekstów przynajmniej w okresie początkowym, do początku lat siedemdziesiątych¹³.

Na podstawie aneksu widać, że teksty autorów zagranicznych zaczęły pojawiać się na łamach „Zapisek” w latach sześćdziesiątych XX w. Pierwszym był opublikowany w zeszycie 1 za rok 1962 zestaw źródeł dotyczących kontaktów gdańskich brygidek ze Skandynawią, przygotowany przez szwedzkiego historyka Tore Nyberga (1931–2018). Z jednej strony, biorąc pod uwagę cykl wydawniczy, który wymagał, by poszczególne zeszyty czasopisma były przekazane do wydawnictwa z praktycznie rocznym wyprzedzeniem¹⁴, tekst musiał być przygotowany, po recenzjach i opracowaniu w redakcji czasopisma najpóźniej

¹¹ Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Spuścizna prof. Mariana Biskupa, sygn. 309/75 (258 j.a.); Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. AP Toruń), zespół 598: Akta profesora Mariana Biskupa, historyka z Torunia z lat 1932–2004 (173 j.a.).

¹² J. SERCZYK, *Sześćdziesiąt lat pomorskiego czasopisma naukowego*, s. 159, przyp. gwiazdkowy. Ich inwentarz został opublikowany na początku lat sześćdziesiątych XX w., zob. Helena PI-SKORSKA, *Inwentarz akt i zbiorów archiwalnych Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1961.

¹³ Jest to tzw. dopływ, wedle tymczasowego spisu zawierający łącznie 1884 j.a. Za możliwość skorzystania z tych archiwaliów przed ich ostatecznym opracowaniem bardzo dziękuję dyrektor Archiwum Państwowego w Toruniu Beacie Herdzin, wicedyrektorowi Sławomirowi Pułkownikowi oraz opracowującym zespół, dr. Mateuszowi Superczyńskiemu i mgr Annie Wiczorkowskiej.

¹⁴ M. Biskup do Redakcji Wydawnictw TNT w sprawie przekazania do opracowania i produkcji zeszytu 4 tomu 28 za rok 1963, Toruń, 7 I 1963, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1050.

na przełomie 1960 i 1961 r. Potwierdza to zachowana, dość obfita korespondencja M. Biskupa z T. Nybergiem z lat 1960–1962, przy czym najstarszy list autora z 7 XI 1960 r. dotyczył już uzupełnień do będącego w opracowaniu redakcyjnym materiału¹⁵. Podobnie było w przypadku pierwszego zagranicznego tekstu w dziale artykułów – omówienia badań radzieckiej historiografii w latach 1945–1961 nad dziejami Łotwy i Estonii w dobie feudalizmu, pióra ryskiego historyka Wasilija W. Doroszenki (1921–1992), opublikowanego w zeszycie 3 za rok 1963. Decyzja Komitetu Redakcyjnego w sprawie tego tekstu zapadła na posiedzeniu 28 V 1962 r., a zamówienie takiego artykułu sfinalizowano w listopadzie 1961 r.¹⁶ Te dwa przykłady świadczą dość wyraźnie, że praktycznie od początku kierowania „Zapiskami Historycznymi” przez M. Biskupa podejmowano działania w kierunku pozyskania dla czasopisma autorów zagranicznych, nie tylko z krajów socjalistycznych (jak W. W. Doroszenko), lecz także krajów spoza radzieckiego obozu, jak wspomniany T. Nyberg czy Charles Higounet (1911–1988) z Bordeaux, którego artykuł ukazał się w zeszycie 3 za rok 1965.

Z drugiej strony, przyglądając się załączonemu zestawieniu, widać wyraźną zmianę od roku 1968. Jeśli w latach 1962–1967 wydawano tylko pojedyncze teksty cudzoziemców, a w 1964 r. nie ukazał się ani jeden, to począwszy od roku 1968 na łamach „Zapisek” rocznie ukazywało się po kilka tekstów zagranicznych autorów. Tę zmianę, przygotowywaną od przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, możemy wiązać z przypadającym w 1968 r. jubileuszem 60-lecia czasopisma. Członkowie redakcji, ale *de facto* chyba przede wszystkim M. Biskup, postanowili skorzystać z tej okazji, by zdefiniować i skonkretyzować profil czasopisma, zwińczając jego dotychczasową ewolucję. Nim jednak ukazał się jubileuszowy zeszyt 3 tomu 33 za rok 1968 czasopisma, już w zeszycie 4 tomu 32 (1967), a następnie w zeszycie 2 tomu 33 wydano niemal jedno-brzmiającą notkę „Od Redakcji”, w której zadeklarowano, że od 1 I 1968 r. „Zapiski” będą ukazywać się kwartalnie, w czterech zeszytach, o łącznej objętości 50 arkuszy. Tematycznie czasopismo miało nadal uwzględniać dzieje Pomorza

¹⁵ T. Nyberg do M. Biskupa, Lund, 7 XI 1960, *ibid.*

¹⁶ Protokół posiedzenia Komitetu Redakcyjnego „Zapisek Historycznych” w dniu 28 maja 1962 r., *ibid.*; M. Biskup do W. W. Doroszenki („Szanowny Towarzyszu Docencie”), Toruń, 25 XI 1961, *ibid.* List ten był oficjalnym „zamówieniem”, którego Doroszenko potrzebował, by przedłożyć swoim przełożonym. Wcześniejsze kontakty w tej sprawie odbywały się za pośrednictwem Antoniego Mączaka, który na prośbę M. Biskupa miał wysondować Doroszenkę w tej kwestii, zob. M. Biskup do A. Mączaka, Toruń, 27 X 1961, *ibid.* O wynikach swojej „misji” Mączak informował Biskupa 20 XI 1961 r., zob. *ibid.* Na temat publikacji tekstu Doroszenki, zob. J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 31. Myli się jednak wybitny znawca dziejów czasopisma i zresztą wieloletni sekretarz redakcji, że artykuł Doroszenki był pierwszym tekstem zagranicznego badacza.

Wschodniego (z Prusami) oraz Zachodniego, ale „jednocześnie Redakcja zamierza rozszerzyć dział tematyki nadbałtyckiej¹⁷, szczególnie zaś skandynawskiej, [...] aby w większej mierze uprzystępnic nauce polskiej wyniki badań także zagranicznych autorów zajmujących się dziejami Bałtyku”¹⁸.

Ta koncepcja została rozwinięta w artykule M. Biskupa przygotowanym na 60-lecie „Zapisek”. Ciekawie uzasadniony był proces rozszerzania zakresu terytorialnego czasopisma. Otóż wedle redaktora należało, „nie rezygnując w żadnej mierze z dotychczasowej problematyki i zakresu terytorialnego [...] uwzględnić w rosnącej mierze tematykę Bałtyku (Hanza, Inflanty, Skandynawia i zaplecze litewsko-białoruskie)”. To bowiem niejako konieczność „wobec pojawienia się po 1956 r. szeregu regionalnych periodyków pomorskich zastępujących częściowo dawną funkcję «Zapisek»”¹⁹. W konsekwencji sięgnięto po opracowania nie tylko toruńskich badaczy zajmujących się problematyką pomorsko-bałtycką, lecz także historyków z całej Polski, specjalistów w tym zakresie (jak Władysław Czapliński, Henryk Łowmiański, Jerzy Ochmański, Henryk Samsonowicz czy Henryk Zins), a następnie badaczy zagranicznych, „w szczególności badaczy radzieckich” (m.in. wspomniany Doroszenko) oraz „sporadycznie” szwedzkich czy francuskich²⁰. Dla porządku warto jednak odnotować, że mimo tej ewolucji echo funkcji „Zapisek” jako czasopisma środowiskowego pozostało w pewnym stopniu aktualne, skoro przez protokoły posiedzeń Komitetu Redakcyjnego przewija się w początku lat sześćdziesiątych kwestia apelowania do kierowników katedr historycznych UMK, by pozyskiwali dla czasopisma teksty młodych toruńskich badaczy²¹.

Wprowadzenie autorów zagranicznych na łamy „Zapisek Historycznych” oznaczało określone wyzwania i problemy. Teksty autorów zagranicznych przez prawie 30 lat były publikowane w języku polskim, czyli były skierowane do polskiego (polskojęzycznego) czytelnika. Dopiero w 1992 r., w zeszytach 2–3 i 4 tomu 57, ukazały się dwa pierwsze artykuły w języku niemieckim,

---

¹⁷ Co ciekawe, w notce z zeszytu 4 z 1967 r. stosowano pojęcie „tematyka nadbałtycka”, które w notce z zeszytu 2 z 1968 r. zmieniono na: „tematyka bałtycka”. Ta zmiana została uwzględniona nieco niefortunnie w podtytule czasopisma. O ile jeszcze w 1967 brzmi on: „Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza”, to w 1968 r. rozszerzono go na: „Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich”. Prawdopodobnie, z perspektywy końca lat sześćdziesiątych, gdy Litwa, Łotwa i Estonia były radzieckimi republikami, nie wiązano z nimi zbyt powszechnie pojęcia „kraje bałtyckie”, ale pojęcie to wobec zamiaru uwzględniania tematyki skandynawskiej ma w pewnym sensie charakter ograniczający.

¹⁸ W obu zeszytach notatkę „Od Redakcji” umieszczono na wewnętrznej stronie okładki, przed stroną przedtytułową. Zob. J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 32–33.

¹⁹ M. BISKUP, *Z perspektywy 60-lecia „Zapisek Historycznych”*, s. 14.

²⁰ Ibid.

²¹ Taki postulat notują protokoły posiedzeń Komitetu Redakcyjnego „Zapisek Historycznych” z 25 III, 27 VI i 30 IX 1961 r., AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1050.

co stało się możliwe po przełomie roku 1989. W tym samym roku nastąpiło zresztą swoiste odwrócenie na łamach czasopisma, jeśli chodzi o umiędzynarodowienie. Zeszyt 1 ukazał się bowiem całkowicie w języku niemieckim, został zatytułowany: *Ergebnisse der nordpolnischen Historiographie in den Jahren 1945–1990*²². Teksty autorów zagranicznych do tego momentu ukazywały się po polsku, ale ze streszczeniami (tylko w przypadku artykułów i to dopiero od 1966 r.), przy czym trudno zauważyć tu jakąś zdecydowaną konsekwencję. Niekiedy artykuły zaopatrzone były w streszczenia rosyjskie, zwłaszcza autorów ze Związku Radzieckiego, niekiedy tylko niemieckie (teksty autorów zachodnioeuropejskich, ale też np. estońskiego historyka Enna Tarvela [1932–2021] o stosunku prawnoustrojowym Inflant do Rzeczypospolitej, opublikowany w 1969 r.), a niekiedy (choć sporadycznie) w obu językach. Ostatni raz streszczenie w języku rosyjskim opublikowano w roku 1974, natomiast streszczenia angielskie pojawiają się dopiero od 1982 r. W sumie można mówić o dominacji na polu obcojęzycznych streszczeń języka niemieckiego, który z pewnością był głównym językiem obcym stosowanym w „Zapiskach”.

Artykuły zagranicznych autorów publikowane na łamach „Zapisek Historycznych” pod redakcją M. Biskupa pochodziły z różnych źródeł i pozyskiwane były w różny sposób. Wspomniano o tym, jak pozyskano tekst W. W. Doroszenki – z pomocą i pośrednictwem Antoniego Mączaka. Współpraca z Doroszenką okazała się zresztą dość owocna: autor okazał się płodny, więc nie wszystkie teksty, które przygotował, znalazły miejsce na łamach „Zapisek” i można było „podzielić się” twórczością ryskiego historyka z „Przeglądem Historycznym”²³. Tego typu pośrednictwo i kontakty międzynarodowe polskich historyków miało miejsce i było wykorzystywane i w innych przypadkach. Powołując się na Leonida Żytkowicza (1910–1991), zresztą członka Komitetu Redakcyjnego „Zapisek”, M. Biskup starał się zamówić artykuł u znanego belgijskiego historyka gospodarczego Hermana Van der Wee (ur. 1928) z Uniwersytetu w Lowanium (Louvain, Leuven, Löwen). Artykuł miał dotyczyć kontaktów handlowych strefy bałtyckiej z Flandrią, mógł być napisany w języku

---

²² Zeszyt zawierał wprowadzenie M. Biskupa oraz teksty: Kazimierza Jasińskiego, Jana M. Piskorskiego, Janusza Bieniaka, Andrzeja Tomczaka, Stanisława Gierszewskiego, Janusza Małła, Jerzego Wojtowicza, Władysława Zajewskiego, Sławomira Kalembki, Szczepana Wierchosławskiego, Edwarda Włodarczyka, Mieczysława Wojciechowskiego, Jana Szilinga i Ryszarda Szedzińskiego.

²³ M. Biskup do A. Mączaka, Toruń, 31 VII 1964, AP Toruń, Akta TNT (dopyły), tymczasowa sygn. 1051, w którym jako załącznik M. Biskup przesyła artykuł W. W. Doroszenki o związkach folwarków inflanckich z rynkiem w XVI i na początku XVII w., rekomendując go do publikacji na łamach „Przeglądu Historycznego”, informuje jednocześnie, że na łamach „Zapisek” ukaże się tekst tego autora o eksporcie Rygi na zachód w okresie polskim (1562–1620). O takiej decyzji M. Biskup informował W. W. Doroszenkę listem z 16 X 1964 r., ibid.

francuskim lub niemieckim (do tłumaczenia oczywiście na polski). Oprócz powołania na L. Żytkowicza, M. Biskup zwracał uwagę, że na łamach „Zapisek” publikowali już francuscy badacze: Pierre Jeannin (1924–2004) i Charles Higounet²⁴. Z kolei wykorzystując kontakty historyka toruńskiego młodszej generacji, Zenona (Huberta) Nowaka (1934–1999), prawdopodobnie po jego pobycie w Estonii, M. Biskup zwracał się 16 X 1967 r. do dwojga historyków Uniwersytetu w Tartu (Dorpacie): Leidi Loone, u której zamówiono artykuł na temat wpływu polskiego powstania styczniowego lat 1863–1864 na estoński ruch narodowy, oraz do Suleva Vahtrego, który miał napisać tekst o inflanckich kronikach XIII–XVII w. jako źródłach historycznych²⁵.

Nie zawsze tak formułowane zamówienia odnosiły skutek. Od wspomnianego H. Van der Wee ostatecznie nie udało się uzyskać artykułu. Podobnie niepowodzeniem zakończyły się próby pozyskania tekstu u wybitnego łotewskiego historyka Teodora Zeidsa (1912–1994), któremu M. Biskup proponował napisanie artykułu o wczesnośredniowiecznych Inflantach²⁶. Niestety, redaktor nie doczekał się ani pożądanego artykułu, ani nawet odpowiedzi, bo 26 XI 1965 r. monitował w tej kwestii za pośrednictwem W. W. Doroszenki²⁷. Nawet jednak te niepowodzenia, ale także konsekwencja w przypadku T. Zeidsa świadczą o tym, że proces umiędzynarodowienia „Zapisek Historycznych” poprzez pozyskiwanie tekstów autorów zagranicznych nie polegał na przypadku, lecz był świadomym zamawianiem artykułów na konkretne tematy, ważne czy ciekawe dla polskiej historiografii. Można powiedzieć, że ta tendencja wyraźnie nasiliła się w końcu lat sześćdziesiątych, co jest oczywiste w kontekście wspomnianego formalnego rozszerzenia zakresu terytorialnego czasopisma od 1968 r. Tu do pewnego symbolu urastają efekty trzymiesięcznego pobytu badawczego M. Biskupa w Szwecji w pierwszej połowie 1968 r. W efekcie tego po powrocie, 2 V 1968 r., redaktor „Zapisek Historycznych” wystosował listy z propozycją przygotowania artykułów (czasami z konkretną sugestią tematyczną) do toruńskiego czasopisma do następujących szwedzkich (i także działających w Skandynawii polskich), duńskich i fińskich badaczy: Nielsa Skyum-Nielsen (1921–1982), do którego pisał też zresztą o współpracy ze szwedzkim czasopismem „Historisk Tidskrift”, Larsa-Olofa Larssona (1934–2020, na temat zaludnienia Szwecji w XVI–XVII w.), Józefa Nalepy (ur. 1926, o problemie

²⁴ M. Biskup do H. Van der Wee, Toruń, 28 XII 1967, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1053.

²⁵ Ibid.

²⁶ M. Biskup do T. Zeidsa, Toruń, 16 VII 1965, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1052.

²⁷ Ibid. O skali uporczywości M. Biskupa w tej kwestii świadczy to, że jeszcze 11 V 1967 r. komunikował Doroszenkę, że Zeids ciągle milczy i pytał, czy mu coś wiadomo na ten temat, zob. AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1053.

galindzko-jaćwieskim), Zygmunta Łakocińskiego (1905–1987, na temat stosunków polsko-szwedzkich w XVII–XVIII w.), Jerkera Roséna (1909–1976), Gunnara Olssona (o szwedzkich badaniach nad migracjami w XIX w.), Ewalda Blumfeldta (1902–1981, na temat szwedzkiej administracji fiskalnej w Prusach Królewskich w latach 1655–1660²⁸), Arnolda Sooma (1900–1977, w tym przypadku zamówiona została recenzja dwóch szwedzkich książek o Inflantach, która ukazała się w 1969 r.), Arne Stagedo (1912–1999)²⁹, Pentti Renvalla (1907–1974, artykuł o najnowszych kierunkach rozwoju i wynikach badań fińskiej historiografii po 1945 r., który ukazał się w „Zapiskach” w 1972 r.), Hansa Anderssona (na temat początków miast szwedzkich, artykuł ukazał się 1973 r.).

Nawet jeśli zreferowane powyżej zamówienia zrealizowane zostały tylko częściowo, to i tak robią imponujące wrażenie, jeśli chodzi o metodyczność, nie zaś przypadkowość działania. Warto też odnotować obecność w tym gronie polskich badaczy działających w Szwecji. Trzeba również mieć świadomość, że wśród autorów zagranicznych były niekiedy osoby władające dość dobrze, przynajmniej biernie, językiem polskim. Byli to nie tylko badacze ze Wschodu, jak Estończycy E. Tarvel i Raimo Pullat (ur. 1935), którzy pisali po polsku, czy W. W. Doroszenko, do którego M. Biskup pisał po polsku, a on z pewnością dobrze rozumiał język i w jego pisanych ręcznie i bardzo kaligraficznie po rosyjsku listach znajdujemy niekiedy polskie wtrącenia, lecz także przykładowo Arne Stade, który – jak się wydaje – bardzo sprawnie posługiwał się polszczyzną³⁰.

Można więc stwierdzić, że dobór zagranicznych tekstów był dobrze przemyślany. Publikowano nie tylko teksty na konkretne tematy, które zostały zamówione, lecz także niekiedy przedruki oraz przykładowo drukowane wersje

---

²⁸ W tym przypadku M. Biskup nie tylko określił temat artykułu, lecz także „zalecił” wykorzystanie literatury pruskiej (Gottfried Lengnich, Edward Carstenn) oraz polskiej (praca zbiorowa o Polsce w okresie drugiej wojny północnej).

²⁹ List do tego znanego szwedzkiego historyka wojskowego dotyczył nie tylko przygotowania recenzji dla „Zapisek” (w rezultacie ukazał się w 1969 r. artykuł recenzyjny o szwedzkim czasopiśmie historyczno-wojskowym „Aktuellt och historiskt”), lecz także zgłoszonej przez Szwedów propozycji przygotowania „polskiego tomu” dla „Carl X Gustaf-Studier”. Propozycję tę M. Biskup przekazał Wojskowemu Instytutowi Historycznemu, czego efektem była zbiorowa publikacja: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. Jan WIMMER, Warszawa 1973 (w szwedzkim tłumaczeniu ukazała się jako tom 5 wspomnianej serii).

³⁰ A. Stade do M. Biskupa, Sztokholm, 9 XI 1970, AP Toruń, Akta TNT (dopytyw), tymczasowa sygn. 1056. List został napisany praktycznie nienaganną polszczyzną, na maszynie, ale z odręcznymi grzecznościowymi wstawkami. Ponadto Stade informował, że przetłumaczył na szwedzki opublikowaną w „Zapiskach” recenzję pióra J. Serczyka oraz załączył maszynopis tego tłumaczenia. W liście znajdują się również informacje o znanym później historyku zajmującym się wojskowością krzyżacką i problematyką bitwy grunwaldzkiej, Svenie Ekdahlu, który dla „Historisk Tidskrift” zrecenzował książkę M. Biskupa o wojnie trzynastoletniej.

referatów, jeśli z punktu widzenia redakcji wydawały się one na tyle ważne, by udostępnić je polskim badaczom. Przedrukiem (w tłumaczeniu na polski) był jeden z pierwszych tekstów autorów zagranicznych na łamach „Zapisek” – opublikowany w 1965 r. artykuł francuskiego historyka Ch. Higouneta, którego pierwotna wersja ukazała się w czasopiśmie „Le Moyen Age”. Już w połowie lat osiemdziesiątych opublikowane zostały dwa bardzo ważne teksty historyków (zachodnio)niemieckich: Gottfrieda Schramma o relacji szlachta–państwo na przykładzie Brandenburgii i Rzeczypospolitej (1984) oraz Klausa Zernacka o koncepcie Europy Północno-Wschodniej (1985). Jeszcze inną formą przedruku była publikacja artykułu badacza z NRD, sławisty Aloisa Hermanna. Jego tekst o studiach lipskich Samuela Bogumiła Lindego z 1963 r. został zaktualizowany i uzupełniony przez Zenona Nowaka i opublikowany w 1969 r. pod obydwoma nazwiskami. W tej kwestii zachowały się dwa listy M. Biskupa do A. Hermanna: 5 VII 1967 r. redaktor „Zapisek”, który za pośrednictwem Z. Nowaka otrzymał nadbitkę artykułu A. Hermanna, proponował niemieckiemu sławicie przygotowanie artykułu o Lindem, z podkreśleniem jego związków z Toruniem oraz znajomości języka polskiego. Ostatecznie przyjęto to rozwiązanie, które potwierdzał list M. Biskupa do A. Hermanna³¹.

W takiej czy innej formule warunkiem skutecznego pozyskiwania wartościowych tekstów autorów zagranicznych były rozbudowane kontakty międzynarodowe, czy to w formie korespondencyjnej, czy przez bezpośrednie spotkania, zwłaszcza podczas zagranicznych wyjazdów badawczych oraz dzięki udziałowi w międzynarodowych konferencjach, które w początkach kariery M. Biskupa jako redaktora „Zapisek Historycznych” (nie mówiąc o wcześniejszej dekadzie) nie były dla polskich naukowców oczywistością. Z pewnością M. Biskup pod względem kontaktów zagranicznych wyróżniał się na tle innych polskich historyków. Stosunkowo często wyjeżdżał za granicę (wiadomo m.in. o miesięcznym pobycie w RFN w 1958 r., dwumiesięcznym pobycie w Austrii w końcu 1962 r. czy o wspomnianym trzymiesięcznym pobycie w Szwecji w początkach 1968 r.), a zgromadzona w aktach TNT oraz w jego spuściźnie korespondencja mogłaby stanowić znakomitą podstawę odrębnego studium o międzynarodowych kontaktach polskich historyków zwłaszcza w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, przełamywania barier i rozszerzania kontaktów, ze wszystkimi tego uwarunkowaniami. Po jedynie przejrzeniu korespondencji M. Biskupa zachowanej w jego spuściźnie można sformułować dwie uwagi.

Pierwsza dotyczy kwestii, od kiedy relacje (korespondencyjne) z historykami zachodnimi (głównie niemieckimi) były utrzymywane. Jerzy Serczyk stwierdził, że wedle jego wiedzy pierwsze takie kontakty ze środowiska toruńskiego zostały nawiązane między Tadeuszem Grudzińskim (1924–2015) a Gottholdem

³¹ Oba listy w: AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1053.

Rhodem (1916–1990) jeszcze przed październikiem 1956 r., a następnie przez Mariana Wojciechowskiego (1927–2006), M. Biskupa i J. Serczyka z Wernerem Jochmannem (1921–1994), Martinem Broszatem (1926–1989), Siegfriedem Baskem (1926–2008) oraz Kurtem Forstreuterem (1897–1979)³². Tymczasem przejrzanie korespondencji M. Biskupa w jego spuściźnie (jej części w AP Toruń) pozwala stwierdzić, że zarówno grono jego niemieckich korespondentów było dużo szersze, jak i że te kontakty (w jednym przynajmniej przypadku) zaczęły się dużo wcześniej. Listy od znanego niemieckiego historyka Walthera Hubatscha (1915–1984) zachowały się już od 1951 r.³³ Korespondencja ta, także w przypadku innych badaczy niemieckich, dotyczy przede wszystkim pozyskiwania literatury naukowej interesującej dla obu stron, ale nie tylko. Bardziej pogłębiona była korespondencja z jednym z najwybitniejszych niemieckich historyków XX w., Percym Ernstem Schrammem (1894–1970), który w serii listów z drugiej połowy roku 1959 r. informował M. Biskupa o swoich staraniach na rzecz zbliżenia polsko-niemieckiego³⁴. Druga uwaga wiąże się z tym, że widoczne przez pryzmat korespondencji M. Biskupa kontakty zagraniczne w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w największym stopniu dotyczą historyków niemieckich, co – w kontekście tego artykułu – nie pokrywa się z obecnością zachodnioniemieckich autorów na łamach „Zapisek Historycznych”. Pojawiają się oni dopiero w połowie lat siedemdziesiątych. To jest oczywiście z jednej strony odbiciem relacji politycznych polsko-niemieckich, ale z drugiej strony – badawczego pragmatyzmu, konieczności dostępu polskich historyków do niemieckiej literatury i badań dotyczących terenów, które m.in. stały się w tym czasie przedmiotem zainteresowania czasopisma³⁵.

W epoce tej, w warunkach politycznych państwa autorytarnego, tak ważne dla umiędzynarodowienia czasopisma kontakty zagraniczne, zwłaszcza bezpośrednie, podczas wyjazdów, były kwestią dość delikatną, ponieważ były obserwowane i reglamentowane (przede wszystkim poprzez decyzje paszportowe) przez służby państwowe. Mówiąc wprost, dawało to pole do prób pozyskiwania aplikujących o wyjazd dla działalności tych służb. Przed kilkunastu laty

³² J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 37, przyp. 23.

³³ AP Toruń, zespół 598: Akta profesora Mariana Biskupa, historyka z Torunia z lat 1932–2004, sygn. 152; w jednostce tej są listy W. Hubatscha z: 30 VIII 1951 r., 17 X 1951 r., 10 XI 1951 r., 17 X 1953 r., 15 XII 1953 r., 27 XI 1954 r., 12 I 1956 r., 18 II 1956 r., 12 V 1956 r., 3 X 1959 r. i kartka z 20 V 1967 r.

³⁴ Ibid. listy P. E. Schramma z 22 VII, 25 VII i 13 X 1959 r. oraz obszerny maszynopis zatytułowany: *Wieweit ist in Deutschland der Boden für eine deutsch-polnische Aussprache vorbereitet? Bericht über meine Bemühungen und die von Gesinnungsgenossen, in Deutschland ein entzerrtes Bild der deutsch-polnischen Beziehungen durchzusetzen und den Weg zu einer Aussprache zu ebnet.*

³⁵ J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 31–32.

pojawiła się sugestia, że kariera naukowa w przypadku M. Biskupa „w obszarze niemcoznawczym” była powiązana z karierą szpiegowską (!) jako tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa PRL o pseudonimie „Gero”. Jak twierdzi Jarosław Wenta, współpracę z SB M. Biskup miał rzekomo podjąć z własnej inicjatywy³⁶. W archiwum Instytutu Pamięci Narodowej rzeczywiście znajduje się teczka o podanej sygnaturze, która dotyczy TW „Gero”³⁷. Nie ulega też wątpliwości, że chodzi o M. Biskupa. Materiały pochodzą z lat 1960–1967. Nie wydaje się, by uzasadniały one jednak sformułowaną przez J. Wentę tezę, jakoby M. Biskup zrobił z własnej inicjatywy karierę szpiegowską. Warto więc pewne rzeczy wyjaśnić. W całej teczce nie ma ani jednego dokumentu, który byłby przez niego napisany lub podpisany. Oficerowie SB za to szczegółowo opisują pierwsze kontakty (podjęte z ich inicjatywy), które doprowadziły do rejestracji jako tajnego współpracownika, przy czym zadaniem „Gero” miało wedle nich być – ze względu na kontakty z historykami niemieckimi – zbieranie informacji o niemieckim środowisku „badań wschodnich” (*Ostforschung*). Wedle autorów tych materiałów (przedstawiających się jako pracownicy wywiadu wojskowego; w rzeczywistości reprezentowali zajmujący się wywiadem Departament I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych) M. Biskup miał swoją decyzję motywować patriotyzmem i odczuwanym zagrożeniem niemieckim (co w latach sześćdziesiątych było chyba w polskim społeczeństwie dość powszechnym odczuciem³⁸). Zdecydowanie odmawiał jednak jakichkolwiek działań w odniesieniu do krajowych środowisk historyków i zastrzegł się, że może wykonywać działania, które nie przekroczą jego możliwości i nie utrudnią mu badań. Oficerowie prowadzący mieli orientację w kontaktach M. Biskupa z historykami niemieckimi, ale w świetle tego, co napisano wyżej o tej kwestii, była to wiedza dość ograniczona. Mogła być jednak sposobem nacisku i zwłaszcza utrudniania wyjazdów. Warto jeszcze zaznaczyć, że jedyna wzmianka o „gratyfikacji” znajduje się w ręcznie napisanej notatce przełożonego oficera prowadzącego, wedle której M. Biskup uzyskał zgodę na 10-dniowy wyjazd do Hamburga do prof. Paula Johansena (1901–1965) w czerwcu 1962 r., ale prosił o zgodę na dodatkowy pobyt w Getyndze, by móc cztery–sześć tygodni popracować w archiwum. Można chyba powiedzieć, że mieliśmy tu do czynienia z pewną wymuszoną grą, której celem (ze strony M. Biskupa) mogło być niezakłócone rozwijanie kontaktów naukowych z Niemcami i prowadzenie badań w niemieckich archiwach, a przekazywanie informacji służbom

---

³⁶ Jarosław WENTA, *Rozważań o miejscu historycznego romantyzmu ciąg dalszy*, [in:] *Recepcja kultury średniowiecznej w humanistyce*, red. Krzysztof OBREMSKI i Jarosław WENTA, Toruń 2010, s. 38, przyp. 24.

³⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, sygn. IPN BU 00945/2598. Za konsultacje w kwestii tych materiałów dziękuję prof. Sylwii Galij-Skarbińskiej oraz prof. Mirosławowi Golonowi.

³⁸ J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 29.

dokonywało się pod szczytnym hasłem „pracy dla ojczyzny”. W tym kontekście warto zaznaczyć, że w jednym z raportów „Zapiski Historyczne” zostały określone jako czasopismo zajmujące się „udowadnianiem polskości Odzyskanych Ziem Północnych”. Wielkiej „kariery szpiegowskiej” jednak (wbrew twierdzeniu Jarosława Wenty) M. Biskup nie zrobił, jego sprawozdania z podróży do Niemiec i Austrii (niezałączone do teczki) – jak stwierdza się w końcowej notatce – były bardzo ogólne, nieróżniące się od sprawozdań z podróży składanych w miejscu pracy. Spelzły na niczym oczekiwania oficerów SB, że uzyskają od M. Biskupa informacje o polskim środowisku naukowym zajmującym się problematyką niemiecką, jak również, że „za jego pośrednictwem można będzie umieszczać w redagowanym przez niego czasopiśmie szereg artykułów kompromitujących niektórych współczesnych działaczy «Ostforschung» z uwagi na ich powiązania z reżimem hitlerowskim”. Zaowocowało to w lutym 1967 r. decyzją o wyeliminowaniu go z sieci tajnych współpracowników i przekazaniu materiałów do archiwum.

Z pewnością ten epizod w działalności M. Biskupa, także jako redaktora „Zapisek Historycznych”, pokazuje, jakie problemy mogły się pojawiać w związku z budową i rozwijaniem międzynarodowych kontaktów naukowych, zwłaszcza z krajami spoza obozu socjalistycznego i przede wszystkim z Niemcami Zachodnimi, dla badań nad północną Polską chyba najważniejszych. W redagowaniu „Zapisek” jako czasopisma aspirującego do publikowania tekstów zagranicznych historyków i udostępniania w ten sposób zagranicznych badań polskim badaczom były to problemy i kłopoty największego kalibru. Towarzyszyły temu jednak także prozaiczne i codzienne wyzwania.

Chociaż wśród zagranicznych autorów bywali, jak wspomniano, autorzy władający językiem polskim, to ogólnie teksty zagranicznych autorów trzeba było tłumaczyć na język polski. Co ciekawe, i co może być z dzisiejszej perspektywy nieco szokujące, tylko czasami przy tekstach podawano nazwisko tłumacza. Z pewnością w przypadku tekstów w języku niemieckim (często używanym przez Skandynawów, a także Estończyków) głównym wsparciem był J. Serczyk, zarówno w okresie, gdy był sekretarzem redakcji (do końca 1962 r.), jak i później. Nie licząc streszczeń, jego nazwisko jako tłumacza artykułu jest podane po raz pierwszy w 1971 r. W przypadku artykułów w języku rosyjskim najczęściej występuje nazwisko Eugenii Gumowskiej (1905–1992), w latach 1949–1971 lektorki języka rosyjskiego na UMK. Większym wyzwaniem i problemem były (dość rzadkie jednak) tłumaczenia z języka francuskiego. Wiemy, że opublikowany w 1967 r. artykuł recenzyjny Pierre’a Jeannina na temat książki Philippe’a Dollingera o Hanzie tłumaczył Walerian Preisner (1894–1966)³⁹.

³⁹ M. Biskup do Redakcji Wydawniczej TNT, Toruń 14 XII 1965 r., AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1052.

Jak ważny był poziom tłumaczeń, świadczy opublikowany w zeszycie 4 tomu 38 (1973) list Benedykta Zientary, który odnosi się z ogromnym uznaniem do publikowania na łamach „Zapisek Historycznych” tekstów autorów zagranicznych, ale w konkretnym artykule – Hansa Anderssona o procesach urbanizacyjnych w Szwecji ok. 1200 r., opublikowanym także w 1973 r. – wytyka usterki tłumaczenia, zniekształcające tezy autora. Należy jednak podkreślić, że redakcja starała się bardzo dbać o poziom tłumaczeń, o czym świadczy prośba skierowana do ówczesnego dr. Stanisława Alexandrowicza o zweryfikowanie tłumaczenia artykułu białoruskiego badacza Wasyla I. Mielezki o stosunkach handlowych wschodniej Białorusi z miastami nadbałtyckimi w XVII i XVIII w., zwłaszcza pod kątem zastosowanej przez tłumaczkę terminologii⁴⁰.

W tym kontekście trzeba sobie uświadomić, że tłumaczenie tekstów stanowiło dodatkowy nakład (czasowy, organizacyjny i finansowy) przy publikacji tekstów autorów zagranicznych, które przechodziły oczywiście też całą ówczesną procedurę redakcyjną, różniącą się dość zasadniczo od współczesnej (opartej na programach komputerowych i kontaktach za pomocą poczty elektronicznej). Była ona inna, ale bynajmniej nie mniej skomplikowana. Akta TNT dają znakomity wgląd w te kwestie, aczkolwiek nie tu miejsce, by je szczegółowo analizować. Wspomniano wyżej, że wszystkie te procedury trwały dość długo, w zasadzie około roku przed publikacją konkretny zeszyt musiał być gotowy. Przygotowany merytorycznie przez Komitet Redakcyjny i sekretarza, wędrował do Redakcji Wydawnictw TNT⁴¹, a następnie był przekazywany do Oddziału najpierw Łódzkiego, później Poznańskiego Państwowego Wydawnictwa Naukowego, gdzie był poddawany obróbce redakcyjnej i następnie publikowany⁴². Ta skomplikowana procedura dawała pole do napięć i drobnych konfliktów, których ilustrację źródłową mamy dla roku 1964. Oto 12 II 1964 r. redakcja PWN (redaktor wydawnictw lokalnych M. Borowska) przesłała do TNT listę znalezionych i poprawionych w zeszycie 4 tomu 29 błędów ortograficznych (m.in. typu „napewno” czy „skąd inąd”), stwierdzając (nieco protekcyjnie i złośliwie), że wynikają one „prawdopodobnie z niedość [!] do-

---

⁴⁰ M. Biskup do S. Aleksandrowicza (!), Toruń, 6 VII 1967, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1053.

⁴¹ Na temat relacji między redakcją „Zapisek” a Redakcją wydawnictw TNT zob. J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 25.

⁴² Zob. odpis pisma Oddziału Poznańskiego PWN do TNT z 2 X 1967 r. w związku z planowanym przejściem wydawania czasopisma w rytmie kwartalnym, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1054. Wydawnictwo zwracało uwagę na konieczność jak najszybszego otrzymywania materiału, by zapewnić rytmiczność publikacji (poszczególne zeszyty miały ukazywać się w: marcu, maju, wrześniu i grudniu). Proszono również o utrzymywanie stałej objętości zeszytu po 13 arkuszy (rocznie 52 arkusze).

kładnego sprawdzania maszynopisów autorskich”⁴³. Dużo poważniejszy kaliber problemów zarysowany został w piśmie, które M. Biskup (wspólnie z sekretarzem Mieczysławem Wojciechowskim) skierował do PWN w Poznaniu 13 XI 1964 r. po otrzymaniu korekty już zeszytu 1 tomu 30⁴⁴. Respektując prawo wydawnictwa do zabiegów redakcyjnych, redaktor stwierdzał, że w przypadku czasopisma, w którym zamieszcza się teksty kilkunastu autorów, nie jest możliwe ujednoclenie stylu we wszystkich tekstach, a każdy autor ma prawo „do właściwej mu formy wyrażania jego myśli, jeśli ona jest tylko dostatecznie zrozumiała”. Redaktor podkreślił dalej, że każdy artykuł jest wewnątrznie recenzowany, akceptowany przez redakcję. Wszystkie teksty są adresowane do ścisłego kręgu pracowników naukowych, zawarte w nich analizy dotyczą ważnych i czasami trudnych spraw (zwłaszcza w odniesieniu do historii najnowszej). Dlatego „próby nadmiernego tuszowania niektórych zagadnień i wprowadzania przesadnych skreśleń, zniekształcających niekiedy zasadniczy sens poglądów autora, wydają się nam niedopuszczalne”. W przekonaniu M. Biskupa „sprawy te co najwyżej przesądzić może miejscowy Urząd Kontroli Prasy, którego decyzji nie należy jednak uprzedzać”. Skarżył się on też, że dotychczas przez Oddział Łódzki PWN uwagi merytoryczne i redaktorskie były przekazywane odrębnie, bez bezpośredniej ingerencji w tekście, a redakcja miała możliwość odnieść się do nich, co zdaniem autora listu było rozwiązaniem najwłaściwszym. W imieniu Komitetu Redakcyjnego M. Biskup i M. Wojciechowski komunikowali, że w celu uniknięcia dalszej zwłoki zaakceptowali zmiany stylistyczne, ale nie zgadzali się na skróty merytoryczne, oraz prosili o powrócenie do wcześniejszej formy współpracy⁴⁵.

Omówione dość obszernie pismo dobrze ilustruje podejście redakcji „Zapisek”, a w istocie M. Biskupa, do kwestii redagowania i publikowania tekstów naukowych. Jednocześnie – w skomplikowanej ówczesnej sytuacji – dostrzega (na dość ograniczoną oczywiście skalę czasopisma naukowego) groźbę wydawniczej autocenzury⁴⁶. Uświadamia to jednak, że to mogło potęgować pro-

⁴³ Odpis pisma z pismem przewodnim Redaktora Naczelnego TNT Artura Hutnikiewicza z 13 II 1964 r., zob. AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1051.

⁴⁴ Zeszyt ten był zeszytem tematycznym „W dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”; a publikowane w nim teksty koncentrowały się wokół wydarzeń lat 1945–1947 na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego): wyzwolenia tych terenów (Kazimierz Sobczak), roli Polskiej Partii Robotniczej w utrwalaniu władzy ludowej (Jan Chamot), kształtowaniu organów władzy (Donald Steyer) i realizacji reformy rolnej (Bogdan Głębowicz); odrębny tekst (Jacka Staszewskiego) dotyczył Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w latach 1945–1963.

⁴⁵ AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1051. Jest to kopia maszynopisu podpisana tylko przez M. Biskupa. Pismo ma nadany numer, więc raczej na pewno zostało wysłane.

⁴⁶ Chociaż już nie cenzury. Trudno to być może jakoś bezpośrednio wiązać z ówczesną sytuacją po opublikowaniu tzw. Listu 34 w marcu 1964 r. i następstwach tego faktu, ale warto pamiętać o roli, jaką odegrał w tych wydarzenia ówczesny prezes TNT, prof. Konrad Górski, który

blemy w przypadku publikacji artykułów cudzoziemców. Ich teksty podlegały wszystkim procedurom redakcyjnym, a więc przede wszystkim były przed publikacją recenzowane. Inaczej niż obecnie, recenzje nie były anonimowe – recenzent wiedział, kogo opiniuje, autor wiedział przez kogo był recenzowany. Procedura ta była jednak sformalizowana w tym sensie, że była honorowana, nawet w przypadku, gdy tekst recenzował członek Komitetu Redakcyjnego. W przypadku tekstów zagranicznych problemem była znajomość języka. Starano się recenzować teksty w języku oryginału, by uwagi recenzenta autor mógł uwzględnić w trakcie poprawy tekstu. Należy podkreślić, że M. Biskupowi udawało się pozyskiwać recenzentów kompetentnych merytorycznie i językowo, wybitnych historyków nieco starszego wówczas pokolenia, np. Stanisław Herbst (1907–1973) recenzował artykuł W. W. Doroszenki dotyczący Inflant powojennej historiografii w radzieckich Łotwie i Estonii⁴⁷, Henryk Łowmiański (1898–1984) – artykuł E. Tarvela o jednostkach pomiaru ziemi w Europie Wschodniej⁴⁸, a Stefan Kieniewicz (1907–1992) – artykuł L. Loone o echach powstania styczniowego w Estonii⁴⁹. Ten ostatni przypadek ukazuje różne problemy w takiej sytuacji. Biskup, przesyłając napisany w oryginale po niemiecku tekst, informował recenzenta, że autorka nie zna polskiego i nie orientuje się w polskiej literaturze dotyczącej tematyki powstania i w związku z tym zgadza się na wszelkie poprawki do tekstu. Można to odczytać i jako prośbę o wyrozumiałość, i jako sugestię dokonania ewentualnych uzupełnień. Redaktor nie chciałby bowiem odsyłać maszynopisu autorce, by nie powodować dodatkowych problemów.

Czasami procedura recenzyjna prowadziła do odrzucenia tekstu. Tak było w przypadku słowackiego historyka Ondreja R. Halagi (1918–2011). W wyniku wcześniejszych kontaktów i uzgodnień Halaga miał przygotować artykuł o kontaktach miast słowackich z miastami pruskimi. Artykuł przesłany w połowie 1968 r. został przetłumaczony na język polski⁵⁰ i przekazany do zaopiniowania Marii Boguckiej i Henrykowi Samsonowiczowi, przy czym ta pierwsza, znająca zresztą osobiście słowackiego historyka, poddała tekst miazdzącej i – należy to odnotować – złośliwej krytyce. Sugerowała, że autor przesłał tekst odrzucony

---

jako jedyny wycofał swój podpis spod Listu, w tej kwestii zob. Jerzy EISLER, *List 34*, Warszawa 1993, s. 72–75.

⁴⁷ M. Biskup do S. Herbsta, Toruń, 9 IV 1962, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1050; redaktor „Zapisek” dziękuje za recenzję i obiecuje wykorzystać ją w opracowaniu polskiej wersji artykułu.

⁴⁸ Wspomina o tym E. Tarvel w liście do M. Biskupa, Tallinn, 26 VIII 1969, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1055.

⁴⁹ M. Biskup do S. Kieniewicza, Toruń, 6 XI 1968, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1053.

⁵⁰ M. Biskup do O. R. Halagi, Toruń, 28 XII 1967 r. oraz 11 VII 1968 r., *ibid.*

w jego kraju i chce grać na współczuciu, które mogłoby wynikać z ówczesnej sytuacji⁵¹, by umieścić tekst w zagranicznym czasopiśmie. Proponowała, by w aktualnej sytuacji politycznej nie odrzucać jednak tekstu wprost, tylko zaproponować tak daleko idące zmiany, „że autor otrzymawszy tego rodzaju postulaty zrezygnuje z dalszego nagabywania (czego «Zapiskom» gorąco życzę)”⁵². Po dyskusji na posiedzeniu Komitetu Redakcyjnego M. Biskup zaproponował O. R. Haladze w liście z 25 II 1969 r. szeroki zakres zmian w tekście, ale biorąc pod uwagę, że ostatecznie żaden tekst tego autora w „Zapiskach” się nie ukazał, należy przyjąć, że O. R. Halaga z przerabiania artykułu zrezygnował⁵³.

Prace redakcyjne nad artykułami autorów zagranicznych były podobne do tych przy tekstach autorów polskich, ale wymagały dużo więcej wysiłku i zabiegów nie tylko ze względu na już wspomniane kwestie związane z tłumaczeniem oraz różnym stopniem znajomości języka polskiego przez twórców tekstów, lecz także utrudniony kontakt z nimi, możliwy tylko za pomocą tradycyjnej poczty. Patrząc na to z perspektywy lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, dla których materiał został przejrzany, można jednak stwierdzić, że kontakt był sprawny, listy krążące między Toruniem a przykładowo Rygą, Leningradem, Sztokholmem, Lundem czy Paryżem potrzebowały niewiele więcej czasu niż te wysyłane między polskimi miastami.

Zachowana korespondencja redaktora „Zapisek Historycznych” zawiera wiele przykładów intensywnej pracy nad tekstem, sugerowania uzupełnień czy zmian, nie zawsze oczywiście tak radykalnych, jak we wspomnianym przykładzie O. R. Halagi. Można przytoczyć obfitą korespondencję z 1969 i 1970 r. dotyczącą przywołanego artykułu E. Tarvela o jednostkach pomiaru ziemi w Europie Wschodniej i leningradzkiego historyka Wadima Wilinbachowa o stosunku Rusi do niemieckiego podboju Inflant⁵⁴. Nie wchodząc w szczegóły, warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, jest to aktywność tłumaczki, w tym przypadku E. Gumowskiej. Zachowały się notatki zatytułowane „Ku uwadze Redakcji”, które nie tylko sygnalizują pewne problemy terminologiczne przy tłumaczeniu, lecz także odnoszą się do kwestii merytorycznych, pomyłek

⁵¹ Chodzi o wydarzenia związane z tzw. praską wiosną oraz interwencją państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. W następstwie tych wydarzeń Halaga był poddany, głównie w latach siedemdziesiątych XX w., zakazowi publikowania w swoim kraju.

⁵² M. Bogucka do M. Biskupa, [Warszawa] 14 II 1969, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1055. Bardzo emocjonalna opinia M. Boguckiej spotkała się ze znamienym komentarzem członka Komitetu Redakcyjnego, prof. L. Żytkowicza: „Nie jestem pewien, czy postulaty p. Boguckiej liczą się z możliwościami źródłowymi epoki? Argumenty ad hominem oczywiście non valent!”, *ibid.* Bardziej wyważona opinia H. Samsonowicza w liście do M. Biskupa z 27 I 1969 r., *ibid.*

⁵³ M. Biskup do O. R. Halagi, Toruń 25 II 1969 r., AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1055.

⁵⁴ *Ibid.*

czy niedokładności autorów. Po drugie, w ustalaniu różnych kwestii pojawiających się w czasie opracowania tekstów nie zawsze ograniczano się do kontaktów z autorem (czy uwag tłumacza), ale sięgano do innych ekspertów. Przykładowo we wspomnianym tekście Wilinbachowa konsultowano z E. Tarvelem skomplikowaną kwestię nazewnictwa inflanckich regionów i miejscowości. W liście, w którym estoński historyk wyjaśnia i prostuje te kwestie na podstawie przesłanego tekstu, próbuje on też dociekać, kim jest autor („czy Polak?”), w każdym razie stwierdza, że autor wykorzystał w tym zakresie tylko literaturę rosyjską⁵⁵.

By dopełnić kwestii związanych z autorami zagranicznymi, należy odnotować, że były im wysyłane korekty autorskie i po ukazaniu się tekstu nadbitki⁵⁶. Autorzy chyba również otrzymywali całe zeszyty, w których były opublikowane teksty. Marian Biskup przykładął zresztą dużą wagę do rozsyłania egzemplarzy czasopisma za granicę⁵⁷. Teksty autorów „Zapisek Historycznych” były w tym czasie (lata sześćdziesiąte) honorowane w wysokości 1500 zł za arkusz, co jak na polskie warunki było dość wysoką stawką. Dotyczyło to także autorów zagranicznych⁵⁸. Zawarcie z nimi umowy na honorarium i także jej zrealizowanie było jednak dodatkowym problemem i wyzwaniem. Po pierwsze, zawarcie umowy i wypłacenie honorarium (czy to w złotych, czy dewizach) wymagały zgody na wysokim szczeblu⁵⁹. Po drugie, problemem było zrealizo-

⁵⁵ E. Tarvel do M. Biskupa, Tallinn, 15 X 1970, *ibid.*

⁵⁶ W odniesieniu do pierwszego cudzoziemskiego tekstu Tore Nyberga z zeszytu 1 za 1962 r. w sprawie korekt list Mariana Biskupa do autora z 21 XII 1961 r., a w sprawie nadbitki z 16 X 1962 r., AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1050. W przypadku nadbitki był jednak pewien kłopot i opóźnienie, bo M. Biskup z ulgą przyjął informację, że nareszcie do autora dotarły. Ponieważ we wcześniejszym liście obiecywał autorowi 24 nadbitki, może taki pakiet wzbudził zainteresowanie służb granicznych i był kontrolowany.

⁵⁷ M. Biskup do Biura TNT, Toruń, 4 V 1968, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1053.

⁵⁸ We wspomnianym w przyp. 56 liście do T. Nyberga z 21 XII 1961 r. M. Biskup obiecywał mu honorarium w wysokości ok. 2000 zł. Redaktor nęcił także honorarium łotewskiego profesora T. Zeidsa (zob. przyp. 26), ale jak wiemy – nieskutecznie.

⁵⁹ Wedle okólnika Sekretarza Naukowego PAN z 14 VI 1963 r., przesłanego redakcji „Zapisek” przez Sekretarza Generalnego TNT 5 lipca tego roku, na zawarcie umowy z cudzoziemcem musiał wyrazić zgodę Departament Zagraniczny Ministerstwa Finansów, a na wypłatę mu honorarium Departament Zagraniczny Narodowego Banku Polskiego w Warszawie, zob. AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1051. Tytułem przykładu pismo M. Biskupa do Zarządu TNT (Toruń, 21 X 1964) informujące, że „Zapiski” zamierzają w latach 1965–1967 opublikować dwa artykuły obcych autorów, Ch. Higouneta oraz W. W. Doroszenki, i proszące o wystąpienie do Wydziału I Polskiej Akademii Nauk o zezwolenie na wypłatę honorariów obu autorom w złotych polskich, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1051, a także prośba M. Biskupa do Biura Redakcji Wydawniczej TNT o „załatwienie pozwolenia i zawarcie umów wydawniczych” z estońskimi historykami, E. Tarvelem i R. Pullatem, 15 IX 1970, AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1056.

wanie takiej umowy, bo honoraria były raczej oferowane w polskich złotych. Ponieważ zagraniczny transfer nie miał większego sensu, wyjściem było albo wypłacenie go przy okazji pobytu zagranicznego autora w Polsce, albo upoważnienie kogoś w Polsce do odbioru honorarium (i przeznaczenia go przykładowo na nabycie polskich publikacji)⁶⁰.

* * *

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że w okresie redagowania „Zapisek Historycznych” przez M. Biskupa w latach 1958–2003 doszło do znacznego umiędzynarodowienia czasopisma poprzez otwarcie jego łamów dla autorów spoza Polski. I inicjatywę, i realizację tego procesu należy wiązać z osobą redaktora, aczkolwiek nie zachował się żaden tekst, który można byłoby uznać za swoiste *credo* M. Biskupa w tej kwestii, nie znajdujemy również odzwierciedlenia tego w zachowanych protokołach posiedzeń Komitetu Redakcyjnego „Zapisek Historycznych”. Podjęte w tej sprawie decyzje i cały proces umiędzynarodowienia wynikały z postępującego w okresie powojennym rozszerzania geograficznego obszaru zainteresowania czasopisma na tereny położone poza granicami Polski, co najpierw dotyczyło tzw. Wielkiego Pomorza, a następnie całej strefy Morza Bałtyckiego wraz z jej zapleczem. Proces ten możemy obserwować zarówno poprzez zestawienie publikacji autorów zagranicznych na przestrzeni całego okresu redagowania czasopisma przez M. Biskupa, jak i przez powyższą bliższą analizę materiału źródłowego dla mniej więcej pierwszego dziesięciolecia, od schyłku lat pięćdziesiątych do około 1970 r. Obraz, jaki wyłania się z korespondencji redakcji „Zapisek”, pozwala stwierdzić, co już podkreślano, że mimo różnych problemów konsekwentnie dążono do pozyskania autorów zagranicznych, a także starano się zamawiać u nich teksty na konkretne, interesujące redakcję tematy. Ukoronowaniem tego procesu było formalne przededefiniowanie „Zapisek” – począwszy od 1968 r. – jako czasopisma o zasięgu międzynarodowym, a symbolicznie poniekąd nałożyła się na to oferta skierowana w maju 1968 r. do kilkunastu skandynawskich autorów po pobycie M. Biskupa w Szwecji.

Ta działalność, na tle problemów, ograniczeń i wyzwania, przed którymi stała powojenna polska nauka historyczna, głównie o charakterze politycznym i ideologicznym, ale także etycznym⁶¹, miała wymiar raczej swoistej pracy or-

---

⁶⁰ M. Biskup do R. Pullata, Toruń, 18 III 1971, prośba o zadysonowanie honorarium, ewentualnie upoważnienie polskiego odbiorcy; W.B. Wilinbachow do M. Biskupa, Leningrad, 14 XI 1969, do odbioru honorarium upoważnia dr. Jana Powierskiego, zob. AP Toruń, Akta TNT (dopływ), tymczasowa sygn. 1056.

⁶¹ Zob. obszerną monografię: Tadeusz Paweł RUTKOWSKI, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, a także zbiór studiów: Rafał STOBIECKI, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007.

ganicznej, której celem było zbudowanie i rozwój (i to – można powiedzieć – w sposób zinstytucjonalizowany i sformalizowany) elementu o podstawowym znaczeniu dla rozwoju naukowego – kontaktów i wymiany myśli nie tylko wewnątrz kraju, lecz także w wymiarze międzynarodowym. Zdefiniowanie „Zapisek Historycznych” jako czasopisma zajmującego się całą strefą Morza Bałtyckiego dawało ku temu i pretekst, i możliwości⁶². Czytając jednak załączone do tego artykułu zestawienie tekstów autorów zagranicznych⁶³, widać chyba dość wyraźnie ową „organiczność”. Ograniczenia epoki „realnego socjalizmu” można bowiem do pewnego stopnia odczytywać w strukturze tematycznej publikowanych prac zagranicznych historyków. Przeważająca część publikowanych tekstów dotyczy średniowiecza i czasów nowożytnych, rzadziej XIX w., a zupełnie sporadycznie – czasów najnowszych. Tematyka najnowsza mogłaby utracić cały zamysł kontaktów międzynarodowych, bo w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych czy nawet osiemdziesiątych trudno byłoby sobie wyobrazić rzeczową dyskusję międzynarodową na tematy z najbliższej (zwłaszcza powojennej) przeszłości. W tym kontekście należy widzieć nacisk na teksty przeglądowe, informujące o dorobku obcych historiografii, w sumie więc niebudzące kontrowersji. Był to jeden z wiodących motywów umiędzynarodowienia czasopisma. Inne ważne wątki to teksty dotyczące historii gospodarczej czy też stosunków i kontaktów Polski i Polaków z danym krajem.

---

⁶² W tym sensie „Zapiski Historyczne” niewątpliwie wyróżniały się na tle innych polskich czasopism, zwłaszcza tych centralnych, jak „Kwartalnik Historyczny” czy „Przegląd Historyczny”. Z pewnością wymagałoby to dalszych badań, ale literatura dotycząca tych czasopism, zwykle związana z ich jubileuszami i bazująca na ich treści, bez sięgania do archiwaliów, koncentruje się na ich konfrontacji z wyzwaniem politycznymi okresu powojennego, próbami przebudowy polskiej historiografii w duchu marksistowskim, a następnie przewyciężaniem tych tendencji. Por. zwłaszcza: Maciej GÓRNY, „Przełom metodologiczny” na łamach „Przeglądu Historycznego” na tle wybranych czasopism historycznych w Europie Środkowowschodniej, *Przegląd Historyczny*, t. 97: 2006, z. 1, s. 39–48. Na temat „Kwartalnika Historycznego” zob. Jerzy MATERNICKI, *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 95: 1988, nr 1, s. 3–20; Stefan KIENIEWICZ, „Kwartalnik Historyczny” w latach powojennych, *Kwartalnik Historyczny*, R. 95: 1988, nr 1, s. 21–36; Wojciech KRIEGSEISEN, „Kwartalnik Historyczny” – zarys dziejów czasopisma naukowego, *Kwartalnik Historyczny*, R. 112: 2005, nr 2, s. 5–27.

⁶³ Listę autorów zagranicznych „Zapisek” z perspektywy roku 1998 podaje: J. SERCZYK, *Dziewięćdziesiąt lat „Zapisek”*, s. 36. Nie jest ona jednak pełna, a ponadto zawiera tylko nazwiska. W naszym zestawieniu uwzględniliśmy wszystkich autorów cudzoziemskich, z tytułami ich prac lub tytułami recenzowanych książek. Jako cudzoziemców potraktowano zarówno Polaków działających za granicą (Skandynawia, Litwa), jak i cudzoziemców działających w Polsce (przede wszystkim pracowników Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie), przy każdym autorze zamieszczona jest afiliacja, taka, jak ją podano przy publikacji. Dla utrzymania obrazu pewnej dynamiki poszczególne części tekstów dzielonych potraktowano jako odrębne jednostki.

Wśród publikowanych materiałów nie brakowało tematów drobnych, przyczynkarskich, ale wiele dotyczyło spraw ważnych i zasadniczych. Leningradzki historyk W.B. Wilinbachow stawiał w 1969 r. problem normański z perspektywy rosyjskiej czy radzieckiej, ale trudno zaprzeczyć, że była to kwestia kluczowa dla dziejów północnej Europy. Takie teksty, dotyczące ważnych koncepcji historiograficznych, nasilają się w latach osiemdziesiątych, by tytułem przykładu wymienić artykuły Ernsta Hinrichsa (1981), Gottfrieda Schramma (1984) czy Klause Zernacka (1985). Już te nazwiska (i wiele innych, które można znaleźć w poniższym zestawieniu) wskazują, że do współpracy z „Zapiskami” pozyskiwano badaczy z najwyższej półki. Autorzy zagraniczni brali niekiedy udział w dyskusjach i polemikach, by wspomnieć tekst Arne Stagedo w kwestii polemiki między Bernardem Piotrowskim a Tadeuszem Cieślakiem z 1981 r., czy tegoż autora miążdzącą recenzję książki Władysława A. Serczyka o bitwie pod Połtawą z 1986 r.

W tym zestawieniu można zauważyć pewne istotne cezury. Pierwszą, o której już wspomniałem, jest rok 1968, od którego następuje wzrost liczby tekstów autorów zagranicznych. Wśród nich dominują autorzy skandynawscy oraz z krajów dawnego Związku Radzieckiego, przede wszystkim Estończycy, Rosjanie (z Leningradu) i Białorusini. Jedynie W. W. Doroszenko reprezentuje Łotwę, a – co ciekawe – przez cały czas nie pojawia się żaden badacz litewski (poza litewskimi Polakami). Autorzy z Francji czy Niderlandów stanowią raczej dość rzadkie uzupełnienie. Drugą ważną cezurą jest rok 1976, kiedy po raz pierwszy opublikowany został tekst historyka zachodnioniemieckiego – Hartmuta Boockmanna (wcześniej kilkakrotnie pojawiali się autorzy z NRD). Od tej pory autorzy zachodnioniemieccy są już cały czas obecni, a nawet można powiedzieć o ich dominacji wśród autorów zagranicznych.

Okres po 1989 r., ostatnia tercja redagowania „Zapisek Historycznych” przez M. Biskupa, to zupełnie nowa epoka, w której zniknęły różne ograniczenia i przeszkody wcześniejszego 30-lecia. Otworzyło to nowe możliwości działania. Jedną z nich była możliwość publikowania w językach obcych, w przypadku „Zapisek Historycznych” głównie w języku niemieckim. Pierwsze teksty w tym języku pojawiają się na łamach „Zapisek” w 1992 r., w którym także ukazuje się wspomniany zeszyt zawierający teksty w języku niemieckim na temat polskich badań w latach 1945–1990 na dziejami obszarów północnej Polski. Trzeba jednak też stwierdzić, że po roku 1989 rozszerzyły się znacząco możliwości rozwijania naukowych kontaktów w skali międzynarodowej. To, co od początku lat sześćdziesiątych było swego rodzaju monopolem „Zapisek Historycznych”, stało się łatwiej dostępne dla innych czasopism i środowisk naukowych.

Ten rodzaj umiędzynarodowienia i rozwoju międzynarodowych kontaktów, które mogliśmy obserwować na przykładzie „Zapisek Historycznych” kie-

rowanych przez Mariana Biskupa, był oczywiście odzwierciedleniem uwarunkowań i możliwości epoki. W tym sensie należy on do historii historiografii. Efekty tych działań są jednak trwałą zdobyczą i w dużym stopniu oddziałują na współczesne badania i kontakty międzynarodowe.

ANEKS

ZESTAWIENIE TEKSTÓW AUTORÓW ZAGRANICZNYCH NA ŁAMACH „ZAPISEK HISTORYCZNYCH” W LATACH 1962–2003

Zestawienie uszeregowano chronologicznie w ramach działów: „Artykuły”, „Źródła i materiały”, „Dyskusje i polemiki” oraz „Przeglądy badań”, „Recenzje” i „Sprawozdania”. Połączenie dyskusji i polemik z przeglądami badań wynika z faktu, że kilkakrotnie, z nieznanymi przyczynami, w tym pierwszym dziale publikowane były teksty o charakterze przeglądowym. To samo dotyczy pierwszego na liście artykułu W. W. Doroszenki.

ARTYKUŁY (62)

- t. 28: 1963, z. 3: Wasilij W. Doroszenko (Ryga), *Badania historiografii radzieckiej z lat 1945–1961 nad dziejami Łotwy i Estonii w okresie feudalizmu*, s. 344–378
- t. 30: 1965, z. 3: Charles Higounet (Bordeaux), *Z La Rochelle do Torunia. Wyprawa baronów do Prus i związki gospodarcze (1363–1364)*, s. 30–35⁶⁴
- t. 31: 1966, z. 1: Wasilij W. Doroszenko (Ryga), *Eksport Rygi na Zachód w okresie przynależności do Rzeczypospolitej (1562–1620)*, s. 7–44
- t. 33: 1968, z. 3: Sven Ekdahl (Göteborg), *Kilka uwag o Księdze żołądu Zakonu Krzyżackiego z okresu „Wielkiej Wojny” 1410–1411*, s. 111–130
- t. 33: 1968, z. 4: Wasyl I. Mielezko (Mińsk), *Handel i stosunki handlowe Białorusi Wschodniej z miastami nadbałtyckimi w końcu XVII i XVIII wieku*, s. 53–91
- t. 34: 1969, z. 1: Enn Tarvel (Tallin), *Stosunek prawnopaństwowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustrój administracyjny w l. 1561–1621*, s. 49–77
- t. 34: 1969, z. 4: W[adim] B. Wilinbachow (Leningrad), *Problem normański w dziejach Europy Wschodniej*, s. 9–35 (tł. z języka rosyjskiego Eugenia Gumowska)

⁶⁴ Adnotacja od Redakcji, że jest to tłumaczenie artykułu autora, zob. Charles HIGOUNET, *De La Rochelle à Toruń: aventure de barons en Prusse et relations économiques (1363–1364)*, Le Moyen Age. Revue d'histoire et de philologie vol. 69: 1963, s. 529–540.

- t. 34: 1969, z. 4: Alois Hermann (Berlin) i Zenon Nowak (Toruń), *Studia lipskie Samuela Bogumiła Lindego i jego starania o lektorat języka polskiego na Uniwersytecie Lipskim*, s. 37–51
- t. 35: 1970, z. 3–4: Gunnar Olsson (Göteborg), „*Epoka wolności*” w Szwecji (1718–1772), s. 47–66
- t. 36: 1971, z. 2: Niels Skyum-Nielsen (Kopenhaga), *Barbarzyństwo i kultura we wczesnośredniowiecznej Danii*, s. 7–26 (tł. z języka duńskiego Zenon Nowak)
- t. 36: 1971, z. 2: Enn Tarvel (Tallinn), *Wspólne cechy najstarszych jednostek pomiaru ziemi w Europie Wschodniej*, s. 27–55
- t. 36: 1971, z. 3: Leide A. Loone (Tartu), *Odgłosy powstania styczniowego 1863 r. w Estonii*, s. 49–63 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 36: 1971, z. 4: W[adim] B. Wilinbachow (Leningrad), *Ruś a niemiecki podbój Inflant* (część I), s. 9–35
- t. 37: 1972, z. 1: W[adim] B. Wilinbachow (Leningrad), *Ruś a niemiecki podbój Inflant* (część II), s. 7–24
- t. 39: 1974, z. 2: Raimo Pullat (Tallinn), *Rola uniwersytetu w Dorpacie w kształtowaniu się inteligencji polskiej w XIX w. – 1917 r.*, s. 31–40
- t. 40: 1975, z. 2: Igor P. Szaskolskij (Leningrad), *Cele wojen szwedzkich przeciwko Rosji w XVI i początkach XVII w.*, s. 37–54 (tł. z języka rosyjskiego Eugenia Gumowska)
- t. 41: 1976, z. 1: Konrad Fritze (Gryfia), *O eksporcie produktów rolnych z południowo-zachodniego obszaru Bałtyku w XIII–XIV w.*, s. 9–20 (tł. z języka niemieckiego Maria Zasieczna)
- t. 41: 1976, z. 4: Hartmut Boockmann (Kiel), *Jan Falkenberg i jego obrona zakonu krzyżackiego*, s. 61–75 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 43: 1978, z. 1: Willem Blockmans (Rotterdam), *Ubóstwo, koniunktura gospodarcza i polityka społeczna w Niderlandach od XIII do XVI stulecia*, s. 39–57 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 43: 1978, z. 2: Kõre D. Tønnesson (Oslo), *Problemy elit społecznych w krajach skandynawskich w epoce napoleońskiej*, s. 45–61 (tł. z języka francuskiego Antonina Czeżowska)
- t. 43: 1978, z. 4: Wiaczesław Paniuticz (Mińsk), *Dobra ziemskie na Białorusi w drugiej połowie XIX wieku*, s. 59–76
- t. 44: 1979, z. 3: Guy P. Marchal (Bazylea), *Szwajcarzy w bitwie pod Grunwaldem w 1410 roku?*, s. 5–17
- t. 44: 1979, z. 3: Göran Rystad (Lund), *Europeizacja Szwecji w XVII wieku. Problematyka i postulaty badawcze*, s. 19–56
- t. 45: 1980, z. 4: Udo Arnold (Bonn), *Reformatorskie tendencje w zakonie krzyżackim w Prusach w pierwszej połowie XV wieku*, s. 7–19

- t. 45: 1980, z. 4: Arne Stade (Sztokholm), *Droga Szwedów do Częstochowy – Jasnej Góry* (część I), s. 21–49⁶⁵
- t. 46: 1981, z. 1: Arne Stade (Sztokholm), *Droga Szwedów do Częstochowy – Jasnej Góry* (część II), s. 17–45
- t. 46: 1981, z. 2: Sten Carlsson (Uppsala), *O podziale Królestwa Szwedzkiego w 1809 roku (Utrata zwierzchnictwa nad Finlandią)*, s. 27–46
- t. 46: 1981, z. 3: Hinrik Strods (Ryga), *Odgłosy powstania listopadowego na Łotwie*, s. 33–75
- t. 46: 1981, z. 3: Jürgen Sydow (Tübingen/Tybinga), *Przejawy sympatii i poparcia dla Polaków w Tybindze w 1831/1832 roku*, s. 101–118
- t. 47: 1982, z. 1: Anna L. Horoszkiewicz (Moskwa), *Problem importu srebra w zagranicznej polityce państwa moskiewskiego w końcu XV i na początku XVI wieku*, s. 5–24
- t. 47: 1982, z. 1: Yrjö Kaukiainen (Helsinki), *Okres świetności fińskiej floty handlowej (1809–1875)*, s. 25–38
- t. 47: 1982, z. 1: Leokadia Kowalska Postén (Lund), *Dania a powstanie listopadowe 1830–1831*, s. 39–54
- t. 47: 1982, z. 2: Konrad Fritze (Greifswald), *Zagadnienie cła sundzkiego w pierwszej połowie XV wieku*, s. 5–15
- t. 47: 1982, z. 2: Lothar Dralle (Gießen), *Dwór książęcy jako czynnik gospodarczy miasta-rezydencji (na przykładzie wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego i trzech miast Królewca w początkach XVI wieku)*, s. 17–32
- t. 47: 1982, z. 4: Brigitte Poschmann (Bückeburg), Janusz Małłek (Toruń), *Inwentarz mienia Marcelego Konarskiego, dworzanina księcia Albrechta pruskiego z roku 1562*, s. 141–152
- t. 49: 1984, z. 1: Leokadia Kowalska-Postén (Lund), *Kontakty polsko-fińskie na terenie Szwecji w latach 1862–1863*, s. 57–85
- t. 49: 1984, z. 3: Gottfried Schramm (Freiburg i. Br.), *Szlachta a państwo na przykładzie Brandenburgii i Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII wieku*, s. 29–50 (tł. z języka niemieckiego Edmund Misiółek)
- t. 50: 1985, z. 4: Klaus Zernack (Berlin Zach.), *Główne problemy historii północno-wschodniej Europy*, s. 25–38
- t. 50: 1985, z. 4: Christa Hübner (Berlin), *Działalność Towarzystwa imienia Hellmuta von Gerlach w Niemieckiej Republice Demokratycznej (1948–1953)*, s. 93–109
- t. 51: 1986, z. 3: Heinrich Schmidt (Oldenburg), *O wolności Fryzyjczyków w średniowieczu*, s. 47–67

⁶⁵ Przy tytule przypis gwiazdkowy: „Zapiski na marginesie książki Adama Kerstena, *Szwedzi pod Jasną Górą 1655*, Warszawa 1975”.

- t. 52: 1987, z. 1: Michael North (Hamburg), *Miasto, domena i okolice w Prusach Książęcych (Na przykładzie miasta i domeny Ostróda w XVI i XVII w.)*, s. 69–78
- t. 52: 1987, z. 2: Manfred Wille (Magdeburg), *Przejawy solidarności z przesiedleńcami i ich przystosowanie w społeczności radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec*, s. 87–94
- t. 52: 1987, z. 3: Lilian Jatruševa (Tallinn), *Inwestycje kulturalne Rady Miejskiej Rewla w latach 1433–1532*, s. 59–74
- t. 54: 1989, z. 1: Priit Raudkivi (Tallinn), *Miejsce konfederacji z Walk (Valga) (grudzień 1435 – grudzień 1441) w inflanckiej wspólnocie politycznej*, s. 7–26
- t. 54: 1989, z. 2–3: Sten Carlsson (Uppsala), *Niemiecka emigracja w Szwecji (XIII–XX w.)*, s. 7–34 (tł. z języka szwedzkiego Zofia Biskup)
- t. 57: 1992, z. 2–3: Günter Christ (Köln), *Bischof, Domkapitel und Landstände in den deutschen geistlichen Territorien der frühen Neuzeit*, s. 7–42
- t. 57: 1992, z. 4: Bernhart Jähmig (Berlin), *Rechtsgrundlagen der Deutschordensherrschaft in Livland. Von den kirchenrechtlichen Regelungen der Schwertbrüderzeit bis zur Abwehr lehnrrechtlicher Forderungen der Erzbischöfe im 14. Jahrhundert*, s. 7–23
- t. 58: 1993, z. 1: Jörg Hackmann (Berlin), „Der Kampf um die Weichsel“. *Die deutsche Ostforschung in Danzig von 1918–1945*, s. 37–58
- t. 58: 1993, z. 2–3: Heinrihs Strods (Ryga), *Życie i twórczość naukowa Bolesława Breżgo, historyka wschodniej Łotwy (Łatgalii – Inflant Polskich) (1887–1957)*, s. 27–46
- t. 59: 1994, z. 4: Jan Sawicki (Wilno), „Przegląd Wileński” w latach 1911–1915 (część I), s. 41–56
- t. 60: 1995, z. 1: Jan Sawicki (Wilno), „Przegląd Wileński” w latach 1911–1915 (część II), s. 39–62
- t. 61: 1996, z. 4: Ilona Buchsteiner (Rostock), *Izba Rolnicza prowincji Pomorze Zachodnie w latach 1896–1914*, s. 65–79
- t. 62: 1997, z. 2–3: Klaus Zernack (Berlin), *Problemy władzy królewskiej w Europie północno-wschodniej w dobie unii kalmarskiej (1397–1521)*, s. 17–36
- t. 62: 1997, z. 2–3: Jörg-Peter Findeisen (Trier), „Królewski rewolucjonista” – *król Gustaw III u progu kapitalistycznej przebudowy szwedzkiego systemu feudalnego 1771–1792*, s. 69–86
- t. 62: 1997, z. 2–3: Jan Normann Knutsen (Kristiansand), *Wokół roku 1814 – norweskie dążenia do niepodległości*, s. 87–101
- t. 63: 1998, z. 1: Arnd Reitemeier (Kiel), *England, Preussen und Polen nach der Schlacht von Tannenberg 1410 – Anteilnahme, Kritik, Vermittlungstätigkeit*, s. 17–42

- t. 63: 1998, z. 1: Almut Bues (Warszawa), *Stosunki Kurlandii z Rzeczpospolitą u schyłku XVI i w XVII wieku*, s. 43–57
- t. 63: 1998, z. 3–4: Jan Normann Knutsen (Kristiansand), *Okres prohibicji w Norwegii 1919–1927*, s. 57–71
- t. 65: 2000, z. 1: Marc Löwener (Warszawa), *Początki Zakonu Niemieckiego w Prusach*, s. 7–24
- t. 65: 2000, z. 2: Herbert Ludat, *Piastowie i Ottonowie. Wokół zjazdu gnieźnieńskiego*, s. 7–30
- t. 68: 2003, z. 1: Maksim Makarau (Toruń)⁶⁶, *Witebskie prawo miejskie w XVI wieku*, s. 7–17
- t. 68: 2003, z. 4: Andrzej Puksztó (Wilno), *Kultura polska Wilna w okresie Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich w latach 1919–1920*, s. 69–88

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY (9)

- t. 27: 1962, z. 1: Tore Nyberg (Lund), *Klasztor brygidek w Gdańsku i jego najwcześniejsze kontakty z krajami skandynawskimi na przełomie XIV i XV wieku*, s. 53–77
- t. 34: 1969, z. 4: Sulev Vahtre (Tartu), *Kroniki bałtyckie (inflanckie) XIII–XVIII w. jako źródła historyczne. Stan badań*, s. 73–89 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 39: 1974, z. 4: Tore Nyberg (Odense), *Pierwsze dokumenty Władysława Jagiełły dla polskiego klasztoru brygidek*, s. 69–73 (tł. Jerzy Serczyk)
- t. 42: 1977, z. 2: Helmut Holzapfel (Würzburg), *Imigranci z Polski w katolickich metrykach parafialnych Danii i Szwecji w XVII i XVIII w. (część 1)*, s. 97–111
- t. 42: 1977, z. 3: Helmut Holzapfel (Würzburg), *Imigranci z Polski w katolickich metrykach parafialnych Danii i Szwecji w XVII i XVIII w. (część 2)*, s. 113–136
- t. 52: 1987, z. 1: Markian Pelech (Nowy Jork), *W sprawie okupu za jeńców krzyżackich z wielkiej wojny (1409–1411) (część I)*, s. 131–152
- t. 52: 1987, z. 2: Markian Pelech (Nowy Jork), *W sprawie okupu za jeńców krzyżackich z wielkiej wojny (1409–1411) (część II)*, s. 95–112
- t. 55: 1990, z. 1: Heinrich Strods (Ryga), *Rozruchy chłopskie we wschodniej Łotwie i Kurlandii w r. 1863 (w świetle materiałów z radzieckich archiwów)*, s. 105–120
- t. 65: 2000, z. 3–4: Matthias Thumser (Berlin), *Poetycka skarga na grożącą zagładę Prus Zakonnych (około 1498 roku)*, s. 173–179

⁶⁶ Maksim Makarau to białoruski historyk, który doktoryzował się w Toruniu.

DYSKUSJE I POLEMIKI / PRZEGLĄDY BADAŃ (23)

- t. 32: 1967, z. 1: Pierre Jeannin (Paryż), *Francuska synteza dziejów Hanzy*, s. 105–113⁶⁷
- t. 32: 1967, z. 3: V[adim] B. Vilinbachov (Leningrad), *Kilka słów o migracji Słowian bałtyckich na wschód*, s. 49–60⁶⁸
- t. 34: 1969, z. 4: Arne Stade (Sztokholm), *Prezentacja szwedzkiego czasopisma wojskowo-historycznego „Aktuellt och historiskt”*, s. 115–124 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 36: 1971, z. 1: Raimo Pullat (Tallinn), *Bilans demografii historycznej w radzieckiej Estonii*, s. 77–87
- t. 37: 1972, z. 3: Pentti Renvall (Helsinki), *Fińska nauka historyczna po II wojnie światowej*, s. 81–108 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 38: 1973, z. 1: Hans Andersson (Göteborg), *Procesy urbanizacji w Szwecji do około 1200 r. (Problemy definicji, interpretacji oraz chronologii)*, s. 121–145
- t. 39: 1974, z. 4: Tore Nyberg (Odense), *Nowe prace o zakonie brygidek w Prusach i Rzeczypospolitej*, s. 75–83 (tł. Jerzy Serczyk)⁶⁹
- t. 40: 1975, z. 1: Sven Tägil (Lund), *Konflikty graniczne w badaniach zespołu na uniwersytecie w Lund*, s. 105–112
- t. 41: 1976, z. 2: Vilho Niitemaa (Turku), *Fińskie projekty badań historii emigracji zamorskiej*, s. 63–69
- t. 41: 1976, z. 3: Enn Tarvel (Tallinn), *Problematyka fińskiego czasopisma historycznego „Historiallinen Aikakauskirja” w latach 1970–1974*, s. 143–148 (tł. z języka rosyjskiego Eugenia Gumowska)
- t. 44: 1979, z. 2: Heide Wunder (Hamburg), *Portret czasopisma Hamburskiego Towarzystwa Historycznego*, s. 75–80
- t. 44: 1979, z. 4: Jürgen Sydow (Tübingen), *Tendencje i formy badań nad historią miast w Republice Federalnej Niemiec*, s. 105–123
- t. 45: 1980, z. 3: Hartmut Boockmann (Kiel/Kilonia), *Nowe prace o średnio-wiecznej historii Lubeki*, s. 79–88
- t. 45: 1980, z. 3: Stewart P. Oakley (Norwich), *Nowożytna historia Skandynawii w pracach historyków brytyjskich*, s. 89–100

⁶⁷ Philippe DOLLINGER, *La Hanse (XIIe–XVIIe siècles)*, Paris 1964.

⁶⁸ Polemika z: Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Słoweni nadilmeńscy i początki Nowogrodu*, *Zapiski Historyczne*, t. 31: 1966, z. 2, s. 11–16.

⁶⁹ Dotyczy prac: Stefania KAMIŃSKA, *Klasztory brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie*, Gdańsk 1970; Hans CNATTINGIUS, *Birgittinerorden i Polen*, *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis*, vol. 15–16: 1971–1972, Stockholm–Uppsala 1972, s. 21–83.

- t. 45: 1980, z. 4: Richard Belostyć (Lille–Warszawa), *Projekt czy projekty generala Chasseloup-Laubat. Rozbudowa twierdzy Toruń w latach 1807–1809*, s. 103–113⁷⁰
- t. 46: 1981, z. 4: Ernst Hinrichs (Oldenburg), *Regionalna historia społeczna jako metoda nowoczesnej nauki historycznej*, s. 79–98 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 46: 1981, z. 4: Arne Stade (Stockholm), *O polemice Bernarda Piotrowskiego z Tadeuszem Cieślakiem – kilka uwag ze skandynawskiego punktu widzenia*, s. 123–126
- t. 47: 1982, z. 3: Johannes Schildhauer (Greifswald), Jürgen Wullenwever, *Lubeka i ekonomiczno-polityczny rozwój w rejonie Bałtyku w pierwszej połowie XVI wieku*, s. 75–85
- t. 48: 1983, z. 4: Teet Veispak (Tallinn), *Z badań nad historią Rewla (Tallina) w XVII–XVIII wieku w Republice Federalnej Niemiec*, s. 123–132
- t. 49: 1984, z. 2: Listy do Redakcji: w związku z recenzją Bernarda Piotrowskiego książki Józefa Lewandowskiego (Uppsala), *Swedish Contribution to the Polish Resistance Movement*, list autora oraz odpowiedź recenzenta, s. 133–135
- t. 51: 1986, z. 3: Eduard Merian (Lipsk/Leipzig), *Societas Jablonoviana w Lipsku – tradycja i terażniejszość*, s. 159–172
- t. 53: 1988, z. 3–4: Lilian Jatruševa (Tallinn), *Publikacja dwóch średniowiecznych ksiąg rachunkowych Rady Miejskiej Rewla (Tallina)*, s. 77–85
- t. 58: 1993, z. 4: Carl August Lückcrath (Köln), *Konrad von Jungingen. Vorüberlegungen zu einer biographischen Studie*, s. 91–101

RECENZJE (26)

- t. 34: 1969, z. 3: George Ncllemann, *Den polske indvandring til Lolland-Falster*, Maribo 1967 (Jørgen Steen Jensen), s. 213–215
- t. 34: 1969, z. 4: Anna Christina Meurling, *Svensk domstolsförvaltning i Livland 1634–1700*, Lund 1967; Alvin Isberg, *Livlands kyrkostyrelse 1622–1695*, Uppsala 1968 (Arnold Soom), s. 182–185
- t. 35: 1970, z. 1: Sulev Vahtre, *Põllumajandus ja agraarsuhted Eestis XIII–XIV sajandil. Õppevahend ajaloo-osakonna üliõpilastele* [Gospodarka rolna i stosunki rolne w Estonii w XIII–XIV w. Podręcznik dla studentów wydziału historycznego], Tartu 1966 (Enn Tarvel), s. 191–194 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)

⁷⁰ Odnosi się do artykułów Jerzego Stankiewicza i Andrzeja Tomczaka z 1973 r.; jako odpowiedź na powyższe: Krzysztof BISKUP, Jerzy STANKIEWICZ, *W sprawie francuskich fortyfikatorów Torunia z lat 1807–1809*, *Zapiski Historyczne*, t. 45: 1980, z. 4, s. 115–117.

- t. 36: 1971, z. 1: Herbert Ligi, *Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni* [Powinności feudalne chłopów w Estonii od XIII do początku XIX w.], Tallinn 1968 (Enn Tarvel), s. 154–157
- t. 36: 1971, z. 1: Raimo Pullat, *Tallinnast ja tallinlastest. Nihked elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1871–1917* [O Tallinie i jego mieszkańcach. Zmiany w strukturze społecznej ludności 1871–1917], Tallinn 1966 (Enn Tarvel), s. 166–168
- t. 37: 1972, z. 4: Michael Linton, *Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde*, Göteborg 1971 (Tore Nyberg), s. 182–185 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 37: 1972, z. 4: Beata Losman, *Norden och reformkonsilierna 1408–1449*, Göteborg 1970 (Tore Nyberg), s. 185–187 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 37: 1972, z. 4: J. Kahk, *Die Krise der feudalen Landwirtschaft in Estland (Das zweite Viertel des 19. Jahrhunderts)*, Tallinn 1969 (Enn Tarvel), s. 201–205 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 38: 1973, z. 3: Birgit Klockars, *Birgitta och hennes värld*, Stockholm–Uppsala 1971 (Tore Nyberg), s. 139 (tł. z języka niemieckiego Jerzy Serczyk)
- t. 38: 1973, z. 4: Jensen Peter Trap, *Danmark*, wyd. 5, t. 1–15, København 1953–1972 (Jørgen Steen Jensen), s. 159–162
- t. 40: 1975, z. 3–4: Władysław Czapliński, *Ruch oporu w Danii 1940–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk (Jørgen Steen Jensen), s. 174–175
- t. 44: 1979, z. 1: Władysław Czapliński, *Polska a Dania XVI–XX w.*, Warszawa 1976 (Jørgen Steen Jensen, Kopenhaga), s. 146–147
- t. 44: 1979, z. 3: Turun Historiallinen Arkisto, t. 31: 1976 (Enn Tarvel, Tallinn), s. 173–175⁷¹
- t. 44: 1979, z. 4: Hans-Peter Baum, *Hochkonjunktur und Wirtschaftskrise im spätmittelalterlichen Hamburg. Hamburger Rentengeschäfte 1371–1410*, Hamburg 1976 (Klaus-J. Lorenzen-Schmidt, Krempe), s. 144–145
- t. 46: 1981, z. 3: Johannes Kunisch, *Das Mirakel des Hauses Brandenburg*, München–Wien 1978 (Michael G. Müller, Gießen), s. 187–189
- t. 51: 1986, z. 2: *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes* (Ordines militares I), Toruń 1983 (Manfred Hellmann, Münster/Westf.–München), s. 86–88
- t. 51: 1986, z. 4: Władysław A. Serczyk, *Poltawa 1709*, Warszawa 1982 (Arne Stade, Sztokholm), s. 175–177

⁷¹ Czasopismo archiwum w Turku; tom dedykowany prof. Uniwersytetu w Turku, Vilho Niitemaa, znawcy historii średniowiecznych Inflant, z okazji jego 60-lecia w 1977 r.

- t. 53: 1988, z. 3–4: Jadwiga Wróblewska, *Szwecja wobec powstania styczniowego*, Gdańsk 1986 (Leokadia Postén, Lund), s. 129–133
- t. 54: 1989, z. 4: Peter Ravn, *Polsk bibliografii 1850–1980. Bibliografi over polsk skøn- og faglitteratur på dansk, dansk faglitteratur om Polen samt oversat udenlandsk faglitteratur om Polen fra 1850 – til 1980*, Ballerup (ved København) 1982 (Jørgen Steen Jensen, Kopenhaga), s. 119–121
- t. 55: 1990, z. 4.: *Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Quellenkundliche Probleme und Forschungsmethoden* (Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica IV), Toruń 1987 (Manfred Hellman, Monachium), s. 124–126
- t. 58: 1993, z. 4: Mieczysław Lewkowicz, *Holocaust – litteratur i Danmark 1945–1988. Bibliografi udarbejdet med saerligt henblik på Polonica i Det kongelige Biblioteks samlinger*, København 1991 (Jørgen Steen Jensen, Kopenhaga), s. 127–128
- t. 58: 1993, z. 4: Georg Nellemann, *For Danmarks frihed og Polens aere. Den polsk-engelske efterretningstjeneste i Danmark 1940–1945*, København 1989 (Jørgen Steen Jensen, Kopenhaga), s. 176–178
- t. 65: 2000, z. 1: Andrzej Topij, *Ludność niemiecka wobec rusyfikacji guberni bałtyckich (1882–1905)*, Bydgoszcz 1997 (Eriks Jekabsons, Ryga), s. 194–195
- t. 65: 2000, z. 3–4: Andrzej Topij, *Mniejszość niemiecka na Łotwie i w Estonii 1918–1939/41*, Bydgoszcz 1998 (Eriks Jekabsons, Ryga), s. 245–247
- t. 68: 2003, z. 1: Richard Blanke, *Polish-speaking Germans? Language and National Identity among the Masurian since 1871*, Köln, Weimar, Wien 2001 (Christian Pletzing, Lübeck), s. 193–194
- t. 68: 2003, z. 2–3: Bogdan Wachowiak (przy współudziale Andrzeja Kamińskiego), *Dzieje Brandenburgii-Prus na progu czasów nowożytnych 1500–1701*, Poznań 2001 (Michael G. Müller, Halle–Wittenberg), s. 253–256

SPRAWOZDANIA / KRONIKA NAUKOWA (3)

- t. 58: 1993, z. 2–3: Konferencja naukowa w Rydze poświęcona Gustawowi Manteufflowi (Heinrihs Strods), s. 127–128
- t. 60: 1995, z. 2–3: Spotkanie z okazji zakończenia edycji źródłowej *Akta stanów Prus Królewskich 1479–1526*, w tym m.in.: Prof. dr Hartmut Boockmann, Słowo o znaczeniu Akt stanów Prus Królewskich jako źródła do dziejów Prus i krajów sąsiednich na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych [w języku niemieckim], s. 111–116
- t. 60: 1995, z. 4: Thorner Diskussion über das Buch von Hartmut Boockmann über die Geschichte von Ost- und Westpreußen [11 marca 1994], s. 73–98, w tym m.in. odpowiedź H. Boockmanna dyskutantom (s. 87–98)

BIBLIOGRAFIA

- Biedrzycki, Adam and Urszula Zaborska. "Bibliografia miasta Torunia za rok 2012 wraz z uzupełnieniami." *Rocznik Toruński* 40 (2013): 349–445.
- Biskup, Krzysztof and Jerzy Stankiewicz. "W sprawie francuskich fortyfikatorów Torunia z lat 1807–1809." *Zapiski Historyczne* 45/4 (1980): 115–117.
- Biskup, Marian. "Toruńskie 'Zapiski Historyczne' w latach 1958–2003. Kierunki działań." *Zapiski Historyczne* 72/2–3 (2007): 15–43.
- Biskup, Marian. "Z perspektywy 60-lecia 'Zapisek Historycznych.'" *Zapiski Historyczne* 33/3 (1968): 9–17.
- Cnattangius, Hans. "Birgittinerorden i Polen." *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis* 15/16 (1971/1972): 21–83.
- Czarciński, Ireneusz. "Bibliografia publikacji Mariana Biskupa za lata 1949–2010." *Zapiski Historyczne* 77/4 (2012): 7–51.
- Dollinger, Philippe. *La Hanse (XIIe–XVIIe siècles)*. Paris: Aubier Montaigne, 1964.
- Eisler, Jerzy. *List 34*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- Górny, Maciej. "'Przełom metodologiczny' na łamach 'Przeglądu Historycznego' na tle wybranych czasopism historycznych w Europie Środkowowschodniej." *Przegląd Historyczny* 97/1 (2006): 39–48.
- Higounet, Charles. "De La Rochelle à Toruń: aventure de barons en Prusse et relations économiques (1363–1364)." *Le Moyen Age. Revue d'histoire et de philologie* 69 (1963): 529–540.
- Kalembka, Sławomir. "Struktura treści i form publikacji 'Zapisek Historycznych.' Zmiany w latach 1908–1979." *Zapiski Historyczne* 47/3 (1982): 7–22.
- Kamińska, Stefania. *Klasztory brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie*. Gdańsk: GTN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970.
- Kersten, Adam. *Szwedzi pod Jasną Górą 1655*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- Kieniewicz, Stefan. "'Kwartalnik Historyczny' w latach powojennych." *Kwartalnik Historyczny* 95/1 (1988): 21–36.
- Kriegseisen, Wojciech. "'Kwartalnik Historyczny' – zarys dziejów czasopisma naukowego." *Kwartalnik Historyczny* 112/2 (2005): 5–27.
- Łowmiański, Henryk. "Słoweni nadilmeńscy i początki Nowogrodu." *Zapiski Historyczne* 31/2 (1966): 7–41.
- Maternicki, Jerzy. "Miejsce i rola 'Kwartalnika Historycznego' w dziejach historiografii polskiej." *Kwartalnik Historyczny* 95/1 (1988): 3–20.
- Mitura-Karwowska, Agnieszka and Wojciech Kriegseisen. "Bibliografia zawartości czasopisma 'Kwartalnik Historyczny' za lata 1887–2004." *Kwartalnik Historyczny* 114/1 (2007): 13–452 and 114/2 (2007): 7–488.
- Piskorska, Helena. *Inwentarz akt i zbiorów archiwalnych Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Oddział, 1961.
- Rutkowski, Tadeusz Paweł. *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.

- Serczyk, Jerzy. “Dziewięćdziesiąt lat ‘Zapisek.’” *Zapiski Historyczne* 63/2 (1998): 9–42.
- Serczyk, Jerzy. “Sześćdziesiąt lat pomorskiego czasopisma naukowego. Dzieje ‘Zapisek Historycznych.’” *Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza* 5 (1969): 145–160.
- Stobiecki, Rafał. *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2007.
- Wachowiak, Bogdan. “Henryka Baranowskiego ‘Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz krajów regionu Bałtyku za lata 1959–1994’ – jej charakter i znaczenie.” *Zapiski Historyczne* 59/2–3 (1994): 7–12.
- Wenta, Jarosław. “Rozważań o miejscu historycznego romantyzmu ciąg dalszy.” In *Recepcja kultury średniowiecznej w humanistyce*, edited by Krzysztof Obremski and Jarosław Wenta, 27–39. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010.
- Wimmer, Jan, ed. *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973.

